

Højere institut
af anvendt psykologi
Lissabon. Konference
september 2011

Den paradoksale dynamik i personlige og professionelle identiteter.

Pierre Tap¹
Samuel Antunes²

Resumé.

Hvad er personlig identitet, og hvad er professionel identitet? Hvordan konstrueres den faglige identitet, og hvordan hænger den sammen med den enkelte fagpersons personlige identitet? Forfatterne præsenterer de forskellige forfattere, der har beskæftiget sig med disse spørgsmål ud fra et psykosociologisk og sociologisk perspektiv, baseret på forskning i udviklingspsykologi (Zazzo, Malrieu, Wallon, Cloutier), for så vidt som den personlige identitet konstrueres fra barndommen og ungdommen. Identitet er imidlertid langt fra at blive fastlåst i løbet af voksenlivet, men er underlagt kriser, forandringer og overgange, hvad enten de er frivillige eller tvungne. Forfatterne trækker derfor på specialister inden for økonomi (Amartya Sen, John Rawls) og socialfilosofi (Paul Ricoeur, Jean-Marc Ferry, Alan Montefiore, David Rasmussen, Axel Honneth), for så vidt som arbejde og faglig identitet i deres dynamik og kriser ikke kan forstås uden for faglig og eksistentiel etik, uden for den måde, hvorpå sociale aktører, både enkeltpersoner og grupper, giver deres liv mening, både i og uden for arbejdslivet. Endelig uddyber forfatterne de store paradokser, der gennemsyrrer dynamikken i udarbejdelsen og udviklingen af disse identiteter i et samfund, der er forstyrret af arbejdsløshed, stress og usikkerhed om fremtiden.

Indledning. Fra adfærd til faglig identitet.

For at forstå betydningen af faglige identiteter og deres forbindelse med personlige dynamikker skal de først sættes ind i en sammenhæng med *individuel og kollektiv adfærd*. Ved "*adfærd*" forstås den komplekse intrapersonelle artikulation af mentale aktiviteter og adfærd, der er knyttet til et givet område af menneskelig praksis, som er kendetegnet ved interaktionen mellem personen, en menneskelig omverden og et fysisk, socialt og kulturelt miljø. Det er dog vigtigt at præcisere dette begreb.

Adfærd anses ofte for at være synonymt med adfærd. Det er dog nødvendigt at skelne mellem dem. Pierre Janet kaldte visse handlinger, visse *særlige former* for menneskelig

¹ Professor emeritus ved universitetet i Toulouse Le Mirail; professor ved det højere institut for anvendt psykologi. Lissabon

² Psykoterapeut og coach. Administrerende direktør for Dave Morgan Consulting Company, Lissabon

adfærd (forventninger, triumf- eller fiaskoadfærd osv.) for *ledninger*. Adfærd formodes at være "objektiv", observerbar, mens adfærd introducerer den samme adfærds ikke-synlige dynamik, de mentale aktiviteter og følelser, der ligger forud for deres udtryk.

I 1929³ skrev Janet: "Den psykologiske kendsgerning er det levende væsens adfærd". Adfærd (udadvendte bevægelser, handlinger og ord) er ganske vist en del af den psykologiske kendsgerning, men den omfatter også motivationsdynamik, hensigt, bevidsthed og bevidsthed, som har en vigtig indre dimension. Man kan sige, at *adfærd er det organiserede sæt af adfærds-mæssige og mentale aktiviteter, der er styret af ønsker, motiver, værdier, der skal forsvares, og forsvarsmekanismer, der skal aktiveres*. Overbevisninger og tro, fantasier og dagdrømme, indre sprog, følelser af kærlighed eller aggression, mentale vurderinger i professionelle aktiviteter er således alle psykologiske operationer, der gør det muligt at artikulere repræsentationer og handlinger, kroppen og social kommunikation. *Begrebet adfærd henviser til hypotesen om personens⁴ organiserede, strukturerede og ensartede karakter*. Adfærd kan ikke reduceres til de fysiske eller sociale aspekter. "Ved *adfærd* forstås både den *adfærd*, der er eksternaliseret i handling, men også den adfærd, der er internaliseret i form af fantasier eller i form af intrasubjektive relationer mellem de forskellige tendenser i det psykiske apparat" (Widlöcher, 1973). Forfattere som Meyerson (1948) og Malrieu (2003) har påvist betydningen af følelser, følelser og værdisystemer i forbindelse med fremkomsten og funktionen af socio-personlige repræsentationer i dynamikken i adfærd. Pirandello skrev i *Six Characters in Search of an Author* (1921): "Fakta er som poser, hvis de er tomme, kan de ikke stå op. For at en kendsgerning kan stå fast og give mening, er det først nødvendigt at medtage de motiver og følelser, der har fremkaldt den. *Adfærd omfatter alt det, der gør det muligt for personen at give sin situation mening, at legitimere sin egen adfærd i overensstemmelse med de værdier, han eller hun forsvare, og de projekter, han eller hun udvikler*."

³ Citatet fra Pierre Janet er allerede blevet brugt af Doron og Parot (1990), fra *L'évolution psychologique de la personnalité* (1929). Paris, Éditions Chahine, 1929. Genudgave af teksten: Paris: La Société Pierre Janet med bistand fra CNRS, 1984, 327 s. (kan downloades).

⁴ Lagache definerer adfærd som "det sæt af materielle og symbolske operationer, hvormed en organisme i en situation forsøger at realisere sine muligheder og reducere de spændinger, der truer dens enhed og motiverer den. Udtrykket 'sæt af operationer' udelukker ikke nogen reaktion eller respons fra organismen og indebærer desuden, at disse reaktioner eller responser udgør en struktureret helhed" (1951, s.310).

Det er derfor vigtigt her at knytte spørgsmålet om identiteter sammen med opførelsen af det faglige område.

At tale om "professionel adfærd" indebærer, at man skal indføre forholdet mellem at gøre (adfærd) og at være (bevidst, kompetent, følelsesmæssigt osv.). Begrebet "*identitet*", som generelt er forbundet med "at være"⁵, og som fremkaldes i forbindelse med alle områder af menneskelig aktivitet, vil spille en væsentlig rolle i den professionelle adfærd i forhold til forskellige andre områder eller aktivitetsområder, livsmiljøer, eksterne eller interne rum:

- Kropsfelt: at være "smuk" eller "grim"; at være "høj" eller "lille";
- Fødevareområdet: at være "overvægtig" eller at være "anorektisk";
- Køns- eller seksuelt område: at være "mand" eller "kvinde"; at være "hetero" eller "bøsse";

Disse tre første felter mobiliserer kropsidentitet, kønsidentitet og seksuel identitet. Det skal bemærkes, at hver type aktivitet, der involverer kategorisering, forudsætter opbygning og udvikling af et mere eller mindre komplekst identitetssystem, der omfatter personen i sin mangfoldighed og forbindelser med flere områder. Disse definitioner kan tage form af stereotypering og stigmatisering: Dette er ofte tilfældet, når der etableres en binær tankegang,

⁵ Det er umiddelbart klart, at *væren* kun abstrakt kan adskilles fra *gøren*, *viden*, *magt* eller *blive*. Vi kender den klassiske trilogi (1968) om forholdet mellem *viden*, *knowhow* og *væren*. Men denne trilogi har den ulempe, at den er for fokuseret på viden. Den kan med rette artikuleres med denne anden postmoderne trilogi om *magt*, *gave af mening* og *værdi* og *tilblivelse*. Hvad er f.eks. meningen med *knowhow* (en færdighed), som ville være afskåret fra enhver præstation (ikke at *kunne gøre*), eller som ville blive opfattet som uacceptabel i etisk henseende (meningen og værdien af at *gøre*)?

hvor to grupper eller folk, to kategorier, to karakteristika modstilles. Det er faktisk det, vi ser i visse kategoriseringer i henhold til forskellige sociale områder eller livsområder:

- Familiefeltet: at være en "fusionsforælder" (at give slip) eller en "kastrerende" forælder (autokrater);
- Det akademiske eller faglige område: at være "begavet" eller "dum", at være "tekniker" eller "sælger", at være arbejdsmand eller operatør (to identiteter, som officielt forveksles, men som kan medføre forskelle i selv- eller andres repræsentation af sig selv).
- Fritidsområdet: der introducerer mange identiteter, som er knyttet til specifikke praksisser: at være fisker, læser, tilskuer, sportsudøver.
- De kulturelle, religiøse, politiske osv. områder.

Og vi kunne mangedoble de kvalifikationskategorier, der er forbundet med forskellige aktiviteter eller forskellige miljøer: sociale, kulturelle, sportslige osv. Alle disse identiteter kan være hierarkiske, sammensmeltede eller modsatrettede med henblik på at konstituere den personlige identitet eller orientere den professionelle⁶ identitet. I første omgang kan vi sige, at identitet nødvendigvis griber ind for at "kvalificere" en person, en gruppe eller en institution i forhold til forskellige *typer af aktiviteter eller funktioner ...* ***Identitet er derfor en proces af kvalificerende tilskrivning, der består af repræsentationer og følelser, som gør det muligt for personen at beskrive og vurdere sig selv, men også for andre at beskrive eller vurdere ham eller hende.*** Det skal bemærkes, at denne *evaluerende beskrivelse* kan være positiv, negativ eller neutral, afhængigt af forfatteren eller målet. Identiteten som arbejdsløs, husmor (eller husmand), pensionist osv. er generelt mere eller mindre nedvurderet i forhold til de professionelle identiteter. Sidstnævnte er imidlertid selv mere eller mindre hierarkiske i henhold til en skala for vurdering af de tilsvarende erhverv eller i henhold til de pågældende aktørers sociale eller kulturelle baggrund. Det skal dog bemærkes, at den identitet, der defineres på denne måde, er en del af dynamikken i de bredere adfærdsmønstre, som den styrer, samtidig med at den finder mening og eksistensberettigelse gennem beslutninger og "personlige handlinger", som Malrieu (2003) udtrykker det.

Som Marcia (1991) foreslog, er der tre facetter af personlig identitet:

- En *subjektiv facet*: med en mangfoldighed af følelser, især reelle eller formodede følelser af enhed og kontinuitet i forhold til repræsentationer, billeder og følelser på den ene side og eksterne (fysiske, sociale, kulturelle) muligheder eller pres på den anden side;
- En *adfærdsmæssig facet*: består af alle slags vaner, holdninger og motivationer, reaktioner, der både kan observeres og forudsiges;
- En *strukturel facet*: herunder subjektets evne til at kontrollere, organisere, opretholde eller ændre sin overordnede personlige funktion i forhold til de forskellige aktuelle kontekster, men også i forhold til personlig historie og tidsregulering.

Den personlige identitet skal hele tiden tage hensyn til de mange forskellige sociale, faglige og kulturelle identiteter, der beskriver og udgør den. Desuden udgør disse mange identiteter, selv når de koordineres af den personlige identitet, kun en del af personligheden. De griber

⁶ Det er f.eks. bedre at være høj for at være basketballspiller, at være lille og let for at være jockey, ... osv., for ikke at nævne de faglige stereotyper om mere maskuline eller feminine erhverv, ... osv.

ind i forhold til personens forskellige adfærd, i artikulationen mellem repræsentationssystemer, overbevisninger, projekter og handlingssystemer⁷. Der er naturligvis tætte og komplekse forbindelser mellem personlig identitet og kollektive identiteter. For eksempel er personlig identitet forbundet med *implicitte teorier om personlighed*⁸, der er kollektivt konstrueret. Omvendt internaliseres og tilegnes kollektive identiteter af enkeltpersoner gennem flere læringserfaringer. Erfaring og livshistorie fører imidlertid til, at mennesker gennemgår kriser, overgange og identitetsændringer. Dette gælder for professionelle identiteter i forhold til idealiserede repræsentationer (baseret på fantasi eller ikke-aktualiserede referenceværdier) eller pragmatiske repræsentationer (levet gennem konkrete erfaringer) og ønsket eller foreskrevet⁹ adfærd. Identitetsdynamikken består af processer, der på én gang er intrapersonelle (overvejelser og aktiviteter hos den enkelte alene), interpersonelle (diskussioner og aktiviteter med andre mennesker) og organisatoriske (overvejelser om mål, kompetencer, der forventes af den faglige organisation, viste eller underforståede pligter og rettigheder, forbud, krav og råd).

I. Identitet: definitioner og karakteristika.

For at komme videre med en foreløbig definition af identitet mener vi, at det er nødvendigt at skelne mellem "identitet" og "selvopfattelse". Ifølge R. L'Ecuyer¹⁰, begreberne "personlig identitet" og "selvopfattelse" fremkalder og måler de samme processer og det samme indhold. For andre forfattere bør de derimod differentieres. Honess og Yardley (1987) mener f.eks., at "identitets"-konceptet prioriterer strukturelle eller sociale processer som forklaringer på individets handling, mens "selvbegrebs"-modellen betragter individet som handlingsagenten. Det er imidlertid nødvendigt at tage hensyn til både strukturelle og sociale determineringer og personlige determineringer.

Vi mener, at i modsætning til "selvbegrebet" indebærer begrebet "*identitet*" og dets modsætning, "*anderledeshed*", *sammenligningsprocesser*. Identitet", et begreb, der stammer fra logikken, indebærer "*lighed*" (absolut lighed) mellem to objekter eller mellem to øjeblikke af det samme objekt: min identitet er det, der gør det muligt for mig at "forblive *den samme over tid*" (sammenligning med sig selv). Identitet mellem to enæggede tvillinger betyder, at de er fuldstændig *identiske* (sammenligning med andre). Men denne første definition (ved *idem*) står i modsætning til den definition, der definerer identitet som bekræftelse af et målobjekts

⁷ I den forbindelse kan der henvises til den *teori om aktivitetssystemer*, som Curie et al. har foreslået. (CURIE, 2000)

⁸ Begrebet *Implicit Theories of Personality* (IPP), der er lånt fra Bruner og Tagiuri (1954), og som i Europa er blevet fremført af LEYENS (1983) og BEAUVOIS (1984), er nu kommet ind i det almindelige psykosociale sprog. TIP'er, der er udviklet af den sunde fornuft, er mentale repræsentationer af andre (eller af en selv), der omfatter en forudbestemt organisering af personlighedstræk om at gøre (hvis nogen gør dette, gør de også dette) eller om at være (hvis nogen er dette, er de også dette). TIP'er kan betragtes som en "naiv karakterologi" (Doron og Parot, 1991, s. 684); BELLIER (2004) viser betydningen af TIP'er for den individuelle og kollektive funktion i virksomheder, både i deres forhold til knowhow og til selvforvaltning og identitet hos de berørte personer og grupper.

⁹ Forskrifter kan være eksplicitte (ved henvisning til love og bestemmelser) eller implicitte (repræsentationer, positive eller negative stereotyper osv.).

¹⁰ René L'ECUYER er den franske forfatter, der bedst har studeret udviklingen af selvopfattelsen gennem hele livet, startende med spørgsmålet "Hvem er jeg? Hvem er du? Jf. L'ECUYER, 1978; 1980; 1981; 1994.

særlige karakteristika (definition ved *ipsity*¹¹): det er ikke længere et spørgsmål om at være den samme, men *om at være sig selv*.

Identitet kan således defineres som det system af repræsentationer, følelser, viden og projekter, ud fra hvilket personen opfatter og genkender sig selv, men også opfattes og genkendes af andre. Den sætter individet i stand til at strukturere sig selv "i konfrontation med objekter, situationer og andre, som en værdsat enhed, der adskiller sig fra andre, et individ, der er involveret i sine livsmiljøer og i stand til, mens det udvikler sig, at *genkende sig selv som identisk med sig selv over tid*" (MASSONNAT, PERRON, 1990, s. 10). Personlig identitet er "forbundet med bevidsthed, viden, evaluering og integration af selvet... Den er i konstant relation til *kulturelle systemer af overbevisninger og værdier, til adfærdssystemer og livsstile* og dermed til de mange kollektive identiteter og de forskellige gruppe-medlemsskaber, der er knyttet til disse systemer og stilarter" (TAP, 2005a, s. 278).

Ifølge Henri LEHALLE (1995) er der tre forskellige processer i forbindelse med identitetsdannelsen: den *beskrivende* (selvbeskrivelse), den *evaluerende* (selvværd) og den *integrerende* (intern samhørighed). Ifølge samme forfatter har identiteten en dobbelt integrativ funktion: den opretholder sammenhæng og kontinuitet, men samtidig aktualiserer den også evnen til at konstruere nye former (morfogenese). Hanna Malewska-Peyre og Pierre Tap (1991) mener, at identitetsdannelsen også er forbundet med to integrationsprocesser: social integration (interpersonel og sociokulturel) og psykisk integration (¹²intrapersonel). Ved at kombinere disse to integrationsprocesser kan barnet socialisere og personliggøre¹³ sig selv. Paul Ricoeur har vist betydningen af *narrativ identitet*, som gør det muligt for folk at konstruere og styrke deres personlige eller professionelle identitet ved at fortælle deres historie. Vi kan derfor forstå vigtigheden af livshistorier, af muligheden for at fortælle sig selv, af at være helten, lykkelig eller ulykkelig, i sin egen historie. Ifølge Paul Ricoeur gør den *narrative identitet* (som er en artikulation af memetisme - at være den samme - og *ipsity* - at være sig selv) det muligt at "fortælle om erfaringer". Fortællingen giver den personlige identitet en historisk *forankring* og tykkelse og orienterer etikken mod et *substantielt ideal* for det *gode liv*".

Men som Philippe MALRIEU (2003) med rette påpeger: "Selvbiografiske beretninger er ikke simple "livshistorier", hvor personen beskriver sit livsforløb. Det drejer sig om at formulere *refleksive spørgsmål*, hvor han spørger, hvad han kunne have gjort, og ud fra en vurdering af sine erfaringer og den situation med styrke eller svaghed, som han befinder sig i, hvad han

¹¹ Paul RICOEUR sammenlignede disse to aspekter (idem/ipse) af identitet og deres komplekse samspil i sin bog *Soi-même comme un autre* (1990). For deres anvendelse inden for socialpsykologien, se TAP (*Identité et exclusion*, 2004).

¹² Begrebet *psykisk integration* blev fremkaldt af Bruno BETTELHEIM (1943, genoptrykt i 1979) i forbindelse med overlevelse i de nazistiske koncentrationslejre (hvor han selv var interneret i næsten to år). Denne psykiske integration var ifølge ham det afgørende kendetegn for de fanger, der bedst kunne modstå de grusomme livsbetingelser i lejrene. Denne integration var forbundet med styrken af interne overbevisninger og trosretninger, værdier, der var indgroede og meningsfulde for den enkelte.

¹³ Se også Pierre TAP, 1991.

kunne gøre. Der er ved at blive *udarbejdet en mere eller mindre sammenhængende plan for fremtiden*" (*op. cit.*, s. 159).

Men de oplevede konflikter fører aktøren til "en rationel retfærdiggørelse af kravene" og dermed til at konstruere en *argumentativ og rekonstruktiv identitet*. "Argumentation inddrager de juridiske subjekters *ansvar* og bøjer etikken i retning af en *proceduremæssig idé* om det *retfærdige samfund*". Denne opfattelse tvinger os til at bevæge os væk fra det "substantielle ideal" og til at fremkalde krise, mutation og mulig genopbygning.¹⁴

Jean-Paul CODOL (1980) definerer identitet ud fra tre dimensioner: 1. selvet som et unikt objekt (unikhed, følelse af forskel); 2. sammenhængen, stabiliteten og den relative konstans af selvet (følelse af enhed og identitet med sig selv); 3. selvværd (følelse af magt, autonomi, selvværd). Ifølge ham er identitet "det strukturerede sæt af meningsfulde oplysninger, som individet har modtaget eller konstrueret om sig selv. Det er i sidste ende en organisation af træk, kvaliteter, egenskaber [...] som individet tilskriver sig selv." (*Op.cit.* s. 156). Disse egenskaber er resultatet af den kognitive integration af eksterne oplysninger i overensstemmelse med personens sociale tilhørsforhold.

Paul Mussen (1980) præsenterer identitet som en "sammensat mental struktur, der har både kognitive og affektive karakteristika, og som omfatter individets opfattelse af sig selv som et særskilt, selvkonsistent væsen, adskilt fra andre, hvis adfærd, behov, motiver og interesser har en rimelig grad af sammenhæng" (*Op. cit.*, s. 13).

Erik ERIKSON (1968) skelner mellem "*personlig identitet*" og "*jeg-identitet*". Personlig identitet" omfatter opfattelsen af *ensartetheden af* sig selv, dynamikken i den eksistentielle kontinuitet og opfattelsen af, at andre anerkender denne ensartethed og kontinuitet. "Egoidentiteten" er snarere relateret til *denne eksistens' ego-kvalitet*. Men artikulationen mellem disse to identiteter definerer *personens individuelle stil*, som gennem sine egne karakteristika kan etablere autentiske og meningsfulde relationer med andre mennesker. "Identitetssøgning indebærer at finde mening med livet, forholdet til andre, historien og personlige eller kollektive forhåbninger" (TAP, 2005a, s. 305).

II. Identitet som et kvalifikationssystem.

"Personlig identitet er en del af artikulationen af kollektive identiteter, der er forbundet med tilhørsgrupper, referencekategorier eller aktiviteter og social status" (TAP, 1996). Personlig identitet fremstår således som et strukturerende system, der integrerer flere dimensioner.

Syv dimensioner er involveret i struktureringen af den personlige¹⁵ identitet:

¹⁴ Ferry, J.M. *L'éthique reconstructive*. Paris, Cerf, 1996. s.7.

¹⁵ Jf. TAP, 1980; 1988; 1991; 1991; 1996. Udviklingen i definitionerne af identiteter og de ændringer, der er konstateret i karakteren og placeringen af identitetsdimensioner og -karakteristika (træk, systemer, strategier osv.), er et vigtigt bevis på de fremskridt, der er gjort. De fleste forfattere opgiver de "substantialistiske" opfattelser af identitet (bestandighed, lighed, enhed, kontinuitet osv.) til fordel for dynamiske opfattelser. Det er derfor, at begreberne identitet og paradoksale identitetsdynamikker synes vigtige for os. Som Piaget sagde,

1. *Den tidsmæssige dimension af selvkendelsen.* Følelsen af identitet henviser til den tidsmæssige dimension af selvkendelsen. Med udgangspunkt i følelsen af "kontinuitet" eller "kvasi-permanens" placerer subjektet sig selv i tid og rum, hvilket gør det muligt for det at konstruere og organisere projekter. Vi ved, hvor vigtig tiden er for fremkomsten og stabiliseringen af en professionel identitet. Ansøgeren til en stilling skal demonstrere sine færdigheder gennem mange års *erfaring*. Men identitetsfølelsen er i dag udfordret af behovet for at tilpasse sig nye forhold. Man skal være fleksibel, forandringsparat, kreativ, dvs. i stand til at sætte spørgsmålstejn ved sine egne vanter måder at være og gøre på.

2. *Følelsen af enhed eller sammenhæng.* Følelsen af identitet er forbundet med følelser af enhed eller sammenhæng i selvet. Disse følelser refererer til forestillingen om en mere eller mindre stabil og struktureret forestilling, som individet har om sig selv. Dette perspektiv på enhed og integration er bygget op i en kontrolleret tid og i et historisk perspektiv, nemlig den enkeltes personlige historie. Når personen konfronteres med ændringer i sin erhvervskarriere (arbejdsløshed, ændring af funktioner eller aktivitetsområder), kan personen opleve disse ændringer som et personligt tegn på ustabilitet, som bevis på tab af identitet, især hvis der sættes spørgsmålstejn ved følelsen af effektivitet, sammen med tabet af indre sammenhæng, følelsen af selvdestruktion, af forræderi mod værdier, der opfattes som *grundlaget for selvet*.

3. *Det system af multiple identiteter,* som udgør den personlige identitet, henter sin rigdom fra organiseringen af netop denne mangfoldighed. Mangfoldighed er et udtryk for den mangfoldighed af roller, der udgør en enkelt person, men også for flere *karakterer*¹⁶, der er integreret i en enkelt person. Tilegnelsen af disse roller, det affiliative engagement og deltagelsen i kollektive projekter beriger opfattelsen af det indre selv (dets værdi og evner) og opfattelsen af det/de ydre selv ("Hvad er min værdi? Hvordan vurderer jeg mig selv i forhold til andre?") Risikoen ved denne mangfoldighed er imidlertid, at "væren" reduceres til det, den har (til dens kumulative, kvantificerbare "egenskaber"). På det faglige plan og på det kulturelle plan er mangfoldighed et behov for at acceptere andre i deres forskellighed (andre som mennesker, men også andre aktiviteter, erhverv eller fag, som vi opfatter som så

findes der ingen processer uden strukturer og ingen strukturer uden processer. Vi kan med andre ord ikke erstatte strukturdefinitioner med opfattelser baseret på forandring uden at analysere, hvordan strukturerne selv forandres. En person kan sige, at han eller hun har mistet sin identitet, at han eller hun ikke længere ved, hvem han eller hun er, og alligevel viser han eller hun ved at sige dette, at han eller hun forsøger at finde en sammenhæng, en mening med sine tab og en måde at forlige sig med dem på eller forsøge at *omstrukturere* dem.

¹⁶ Begrebet "karakterfase" blev nævnt af Pierre Janet (1929). "Den menneskelige personlighed gennemgår karakterfasen, før den bliver det individuelle selv. I forhold til andre eller til os selv er vi karakterer (dvs. individer, der er i stand til at have særlige kræfter og til at spille en bestemt rolle. Der er næsten to karakterer i hver af os: karakteren udenfor og karakteren indenfor (i hjemmet)" (*Op. cit.* s. 178 ff.).

mange *anderledesheder*). Men ofte er der for den samme sociale aktør behov for at forvalte flere funktioner eller aktiviteter samtidig, som kan være modstridende og modstridende. Det mest betydningsfulde eksempel vedrører den nødvendige sammenhæng mellem faglige og familiemæssige¹⁷ identiteter. Disse artikulationer indebærer naturligvis en regulering af adfærd og tidsmæssige faser mellem de to miljøer.

4. *Selvhævdelse gennem ønsket om autonomi, behovet for adskillelse og anerkendelse.* Jagten på autonomi kan opnås gennem behovet for bekræftelse og anerkendelse. Individet søger autonomi, selvbekræftelse, gennem kognitiv differentiering og affektiv opposition: det er en måde at sige, at man er anderledes, unik og uafhængig på. Behovet for selvhævdelse, autonomi og anerkendelse spiller naturligvis en vigtig rolle i tilegnelsen og forvaltningen af faglige identiteter. Men de kan være i konflikt med de funktionelle behov for kollektivt arbejde: effektivitet, deling eller konkurrence, identifikation med gruppens eller virksomhedens mål.
5. *Singularisering gennem en følelse af originalitet.* Individet fremhæver sin forskellighed og søger originalitet (som kan gå så vidt som til afvigelse, til overskridelse af grænserne) og manifesterer derigennem sin søgen efter singularitet. Singularitet og originalitet kan være en vigtig drivkraft for kreativitet. Den kollektive definition af en professionel identitet er dog oftest formuleret normativt: "*hvad man bør være eller gøre, når man er ...*". Der tages sjældent hensyn til vigtigheden af motivation og det rum for frihed, som den professionelle har brug for for at skabe noget nyt. Men ikke al *singularitet - originalitet* - er nødvendigvis kreativ. Det kan føre til marginalisering eller endog faglig udelukkelse.
6. *Identitet er forankret i handling og produktion af værker.* Identiteten bekræftes og konsolideres gennem handling, engagement, ansvar og social samvirke. Den enkelte søger at føle sig ansvarlig og at blive anerkendt som ansvarlig af andre. Dette forhold mellem identitet, handling og professionelt ansvar er naturligvis vigtigt. Som Carmel CAMILLERI (1990) har vist, er det nødvendigt at skelne mellem *ontologisk identitet* (generel definition af sig selv, uden for situationer) og *pragmatisk identitet* (hvad jeg virkelig er i handling, i specifikke situationer).
7. *Identitet etableres som en værdi og gennem værdier.* Selv i vanskelige situationer har den enkelte brug for at blive elsket, anerkendt, beundret og accepteret af andre. De søger at værdsætte sig selv, at finde deres selvværd i andres øjne og dermed også i deres egne øjne. Dette aspekt hænger sammen med behovet for at få succes, for at lykkes i de projekter, som han/hun påtager sig som leder. *Følelsen af succes er tæt*

¹⁷ Alt for ofte omtales familieidentitet eller faglig identitet i ental. Men på det professionelle område som i familielivet er identiteterne mangfoldige. Der er således intraprofessionelle regler og intrafamiliære regler (for personen selv og for andre), hvortil kommer regler mellem professionelle identiteter (og aktiviteter) og familiære identiteter (aktiviteter).

forbundet med følelsen af selvværd og behovet for at blive anerkendt som værende værdifuld og have en "fremtid". Men disse følelser af succes vil blive konfronteret med standarder, med definitioner af kompetence. De er derfor forbundet med de *kvalifikationsprocesser* (eller *diskvalificeringsprocesser*), som sociologer har udviklet, især Serge PAUGAM (2002).

III. Identitet som et system til *kategorisering*.

Teorier om dannelsen af den individuelle identitet understreger den betydning, der tillægges individets kollektive inddragelse, især dets identifikation med den gruppe, som det tilhører (LORENZI-CIOLDI, 1988). At give en ¹⁸identitet er en kollektiv kognitiv og sproglig tilskrivningsproces, der består i at placere en person i en kategori. Kategorisering er den mekanisme, der er fælles for de intra-individuelle, interpersonelle og integrative processer i identitetskonstruktionen. Det er ved hjælp af *typificeringsskemaer* (BERGER, LUCKMAN, 1986), mere eller mindre stereotype, mere eller mindre stigmatiserede og det, som Erikson kalder en "sammenhængende kombination af fragmentariske identifikationer" (ERIKSON, 1968, s. 53), at individet konstruerer sin egen identitet. "Disse særlige kategorier, der bruges til at identificere andre og til at identificere sig selv, er variable både i forhold til de sociale rum, hvor interaktionerne finder sted, og i forhold til de biografiske og historiske tidsmæssige forhold, hvor banerne finder sted" (DUBAR, 2002, s. 114).

Det er rigtigt, at disse kategoriseringer påvirker identitetskonstruktionsprocessen, men de bestemmer den ikke mekanisk og fastlægger den heller ikke definitivt (LAING, 1961; DESROSIERES THEVENOT, 1988; DUBAR, 2002). I udviklingsmæssig henseende kan vi konstatere, at "kategorisk identifikation er samtidig med etableringen af sociale identiteter". Den er baseret på den proces, hvorved barnet har tendens til at identificere sig med kategorier eller grupper (som tilhørsforhold eller reference) og til at tilslutte sig disse kategorier eller grupper værdier, normer og regler. Disse identifikationer etableres i et komplekst netværk af "similarisering" (fremhævelse af ligheder) og differentiering (kønsbestemte, etniske, kulturelle, generationsbestemte, nationale, faglige, foreningsmæssige, sportslige identiteter osv. Ifølge Claude Dubar afhænger anerkendelsesrummet for social identitet meget tæt af anerkendelsen eller ikke-ankendelsen af viden, færdigheder og selvpfattelser, den hårde kerne af identiteter, der er konstrueret på grundlag af institutionelle krav. Transaktionen mellem på den ene side individer, der har et ønske om identifikation og anerkendelse, og på den anden side institutioner, der tilbyder status, kategorier, anordninger og forskellige former for anerkendelse, kan være konfliktfyldt.

IV. Identitet i en integrerende systemisk dynamik (personation/socialiseringsstrategier og -stile).

¹⁸ Bemærk, at man kan give eller modtage, tage eller bede, erobre eller miste en identitet, som om den var et "have". Jeg har en krop, men "jeg er denne krop"; jeg har en sygdom (jeg har kræft), men det er vanskeligere for mig at være min sygdom (jeg er kræftsyg). Denne identitet kan være stærk eller svag, sårbar eller modstandsdygtig, personlig eller kollektiv. Identitet kan være kvalificerende (f.eks. adjektiver) eller kategorisk (f.eks. fælles eller efternavne).

Nogle forfattere (f.eks. MALEWSKA-PEYRE, TAP, 1991; TAP, 2005a) mener, at identitetsdannelsen afhænger af to komplementære processer: social integration (interpersonel og sociokulturel) og psykisk integration (intrapersonel). Artikulationen af disse to integrationsprocesser gør det muligt for personen at *socialisere* og *personliggøre sig* fra barnsben. **Personation** (et begreb, der er at foretrække frem for personalisering, som Toulouse-holdet¹⁹ længe har foreslået) integrerer alle de strategier, som subjektet anvender for at socialisere, udvikle og konstruere sin egen rejseplan. Den udtrykker et sæt psykologiske processer, der understøtter de handlinger, gennem hvilke subjektet opbygger sig selv som person.

Den personaliseringsproces, som vi præsenterer nedenfor, omfatter fire typer af strategier:

1. *Identitetsstrategier* henviser til den fortid, der skal forsvares, til at være forankret i en personlig historie, i en erfaringsmæssig oplevelse (at være placeret i tid og rum, at forblive sig selv, at have en værdi). Edmond Mark Lipiansky præsenterer en operationel definition af identitetsstrategier som "procedurer, der gennemføres (bevidst eller ubevidst) af en aktør (individ eller kollektiv) for at nå et eller flere mål (eksplicit eller ubevidst defineret), procedurer, der udvikles som en funktion af interaktionssituationen, dvs. som en funktion af de forskellige (socio-historiske, kulturelle, psykologiske) determineringer af denne situation" (LIPIANSKY, TABOADA-LEONETTI, VASQUEZ, 1990, s. 24).

2. *Strategier for social positionering og engagement* henviser til forholdet mellem individet og den sociale gruppe (at have en plads, at være elsket, at blive anerkendt). Ønsket om at deltage i kollektive handlinger og søgningen efter social anerkendelse og roller i samfundet, som giver den enkelte en plads og værdi i andres øjne, gør det muligt for ham eller hende at placere og positionere sig i forhold til andre i sin gruppe eller sine grupper af tilhørsforhold og reference. Begrebet "tilhørsforhold" kan forbindes med begrebet "tilknytning" (eller "afbrydelse"), der er udviklet på en særlig måde af Robert CASTEL (1991).

3. *Projektstrategier* henviser til den fremtid, der skal forvaltes og bygges. De mål, der skal nås, konkretiseres ved hjælp af de midler, der skal anvendes. Individet genstarter et selvprojekt for at frigøre sig fra vanskelige situationer i nutiden.

4. *Copingstrategier* (tilpasning/coping) bruges af den enkelte til at håndtere og løse den nuværende situation, som den enkelte er viklet ind i (følelsesmæssigt fokus, fokusering på problemet, søgning af social støtte). Coping giver således mulighed for at tilpasse sig vanskelige situationer i nutiden. Disse tilpasnings- og forsvarsmåder udgør sammen med evalueringsprocesserne en af de vigtigste processer til at bestemme graden af stress i

¹⁹ Jf. Tap, Roudès og Antunes (på vej, 2010), hvor vi diskuterer udviklingen i betydningen af "personalisering", som nu er et marketingbegreb. Flere enheder er personaliserede: "Personalisering af Vista-skrivebordet" betyder, at forbrugeren frit kan vælge, hvordan han vil indrette sit computerskrivebord: farver, skrifttyper, lyde og billeder osv. Han kan "skræddersy præsentationen"! Selvfølgelig har personlig støtte til mennesker i vanskeligheder stadig sin betydning som "udvikling af personen, fokus på personen og ikke på udstyret". Det er derfor at foretrække at tale om *personaliseringsprocessen*, selv om der opstår et spørgsmål om det rette verbum.

interaktionen mellem person og miljø (SORDES, et alii, 1994; TAP, et alii, 1995; SORDES-ADER, et alii, 1995; ESPARBES-PISTRE, et alii, 1996).

V. Identitetsstile.

Identitetsstile eller -strategier nævnes ofte i litteraturen (jf. CAMILLERI et alii, 1990; LIPIANSKY, 1992, 1998; TAP, 1979, 1988, 1991; TAP, VINAY, 2000). E. Erikson foreslog allerede dette begreb. Han sammenlignede identitetsstrategier med "stilarter for individualisering af personen" (1968/1972). Det er dog vigtigt at skelne mellem stilarter og strategier. Ifølge TAP (2005b) er begrebet "stil" forbundet med processer af koordineret individualisering og diversificering af adfærd. Han beskriver flere kategorier af stilarter:

- *Kognitive stilarter*, ofte modsat de *affektive stilarter* (KOGAN, 1976; WITKIN, GOODENOUGH, 1981; HUTEAU, 1981, 1985, 1987);
- *Coping-stilarter* (COHEN, LAZARUS, 1973), som karakteriserer forudsigeligheden af en stresset persons adfærd i en vanskelig situation. Begrebet "*copingstrategier*", som anvendes i stigende grad (TAP et alii, 1995, 1998; ESPARBES, SORDES-ADER, TAP, 1996; SORDES et alii, 1994), gør det muligt at gå videre end de stilistiske begreber og indføre en ny *strategisk model*, som tager hensyn til dynamikken i de intrapersonelle processer (kognitiv tilrettelæggelse af strategier, vægt af motiver og følelsesmæssige mekanismer i beslutningerne) i deres relationer med mennesker, kontekster, situationer og begivenheder;
- *Livsstile* (ERIKSON, 1968; VANDENPLAS-HOLPER, 1998) angiver muligheder og valgmuligheder i forbindelse med en bestemt måde at organisere og orientere sit liv på;
- Begrebet "*motiverende stilarter*" blev introduceret af Apter (2001) som en del af hans *omvendte* teori. Denne teori går imod de traditionelle teorier om kontinuitet, ligevægt og homøostatisk regulering og foreslår en dialogisk dynamik, hvor to modstridende processer griber ind på en måde, der både er modstridende og komplementær ...
- *Flow-teorien* foreslået af Mihaly Csikszentmihalyi (1988, 1991) ligger tæt op ad teorien om motivationsstile. Den understreger tilstedeværelsen og betydningen af *autotelisk* fokusering (selvorganisering) i privilegerede øjeblikke af skabelse, der *opleves* som *optimale oplevelser* af selvfokusering. Denne teori er baseret på hypotesen om den aktive tilstedeværelse af interne eller intrinsiske motiver (VANDENPLAS-HOLPER, 1998). Men der er samtidig ydre pres eller incitamenter, som kan forstærke, blokere eller styre de ydre dimensioner.

VI. Identitet: fra system til proces.

Som vi netop har set, skal der skelnes mellem personlig identitet og personlighed. Identitet er ikke hele personen, uanset hvordan den defineres. Det er et delsystem af den pågældende persons personlighed; et delsystem, der indgår i et dynamisk forhold til personens kognitive og følelsesmæssige dimensioner. Personligheden består derimod af den komplekse koordinering af alle de bio-psyko-sociale systemer, ud fra hvilke personen handler, reagerer,

reflekterer osv. Som et system af repræsentationer kan identitet struktureres på forskellige måder, alt efter hvilke teorier der er tale om. Ud fra dette synspunkt tages der hensyn til to analyseniveauer, som ofte er modsatrettede, men som er i tæt samspil:

- **De indre kendetegn ved identitet :**

En fænomenologisk tilgang (ROGERS, 1951; ANTUNES, 2000) til forholdet mellem intra-individet (jeg-selv) og inter-individet (jeg-anden) værdsætter de interne processer for opbygning af identitet og selvrepræsentation og introducerer betydningen af udarbejdsprocesser, især den personlige erfarings rolle, bestemt i et konstant og integrerende forhold til den sociale og kulturelle kontekst og til de materielle og symbolske betingelser, der indgår i denne kontekst. DUBAR (2002) præsenterer den biografiske proces som en intrapersonel proces af identitetskonstruktion, og P. Mussen (1980) understreger betydningen af konstruktionen af en sammenhængende repræsentation af sig selv af en selv.

- **Identitetens indbyrdes karakteristika.**

Erik Erikson (1950) var den første forsker, der udviklede analysen af den interrelationelle dimension i opbygningen af personlig og social identitet. Ifølge Monique PINOL-DOURIEZ (1984) og Serge LÉBOVICI (1985) er opbygningen af identitet også en proces af kognitive og følelsesmæssige transformationer, en proces, der udvikles i løbet af de tidlige interaktioner mellem babyen og barnet. Dubar (2002) afviser sondringen mellem individuel og kollektiv identitet og foreslår begrebet social identitet, som indebærer en artikulation mellem to overgange: en intern, der er konstrueret ud fra individets interaktioner med sig selv, og en ekstern, der er konstrueret ud fra individets interaktioner med de institutioner, som det interagerer med. Dubars forslag kan diskuteres, for så vidt som forfatteren har en tendens til at forveksle individuelle/kollektive aspekter med psykologisk og socialt²⁰ indhold. Enhver identitet, hvad enten den er individuel eller kollektiv, indebærer sociokulturelle dimensioner (værdier, funktioner, betydningsvirkninger osv.) samt psykologiske tilegnelsesprocesser (adfærdsmæssige oversættelser, imaginære osv.). Denne flerdimensionalitet kan anvendes på alle kategorier af identitet (personlig, professionel, kønsmæssig, religiøs, national og kontinental osv.)

På den anden side er vi enige i Dubars hypotese, når han siger, at "identitet ikke er det, der nødvendigvis forbliver 'identisk', men resultatet af en eventuel '*identifikation*'. Den er resultatet af en dobbelt sproglig operation: "differentiering og generalisering"; den første operation har til formål at definere forskellen, det, der gør noget eller nogen til noget særligt i forhold til nogen eller noget andet; i denne forstand er identitet forskel; den anden operation er den, der søger at definere det fælles punkt for en klasse af elementer, der alle er forskellige, af den samme anden; i denne tilgang er identitet fælles tilhørsforhold. Disse to operationer er oprindelsen til identitetsparadokset: det unikke er det fælles. Dette paradoks kan kun løses, hvis vi tager højde for det element, der er fælles for begge operationer: identifikationen af og

²⁰ Denne sondring fører til antagelsen om eksistensen af sociale data integreret i den individuelle funktion (eller *individuel tilegnelse af sociale data*) eller omvendt eksistensen af psykologiske data integreret i den kollektive funktion (eller *kollektiv tilegnelse af psykologiske data*).

med den anden. I dette perspektiv er der ingen identitet uden anderledeshed. Identiteter, ligesom anderledeshed, varierer historisk og afhænger af deres definitionskontekst" (DUBAR, 2000, s. 3).

Carmel CAMILLERI m.fl. (1990b) henviser til de bestanddele, der udgør kernen i identitetsstrukturen. De definerer identitet som en polymorfisk, dynamisk struktur, hvis bestanddele er de psykologiske og sociale aspekter i forhold til den relationelle situation på et givet tidspunkt hos en social aktør (individ eller gruppe) som social aktør. Det er derfor i samspillet med omgivelserne og i en dobbelt bevægelse af differentiering og assimilation, at identiteten konstrueres. I denne proces er det nødvendigt at fremhæve både identifikationen med andre og den skelnen, der foretages i forhold til dem.²¹

VII. Identitetsparadokser.

Identitet er paradoksal i sin natur, dvs. at den indeholder modstridende og alligevel komplementære og uadskillelige orienteringer. Socialpsykologien har fremhævet mange eksempler på dilemmaer (fængslets dilemma, Kohlbergs moralske dilemmaer, 1987 ... osv.) og paradoksale påbud ("Det er forbudt at forbyde") eller *dobbelte begrænsninger* og *pragmatiske paradokser* (Palo Alto; Watzlawick, Bateson, ...).

Der kan identificeres seks paradokser som en del af identitetsdynamikken²²:

- **Det første identitetsparadoks vedrører den komplementære og modstridende tilstedeværelse af ligheder og forskelle mellem objekter (personer) med en fælles identitet.** Identitet "konstrueres i konfrontationen mellem lighed og anderledeshed, lighed og forskel" (TAP, 1980b). Sociokognitive processer (kategorisering, betydningsdannelse, legitimering) fremmer både kognitiv udvikling og socialisering, som også gør det muligt at artikulere differentiering af objekter med differentiering-assimilation af selvet og andre²³. Disse processer er mulige, hvis individet lever i et relativt stabilt fysisk og socialt miljø.
- **Det andet paradoks stammer fra den problematiske forbindelse mellem selvcentrerethed (på os selv) og decentreret i forhold til andre.** Det hænger sammen med det faktum, at individet for at opbygge sin egen identitet skal lære at decentralisere sig, at komme ud af sin egocentrisme (ifølge Piagets udtryk) for at etablere gensidige relationer med andre.

²¹ Der er en konstant diskussion om, hvorvidt den personlige identitet som et system af repræsentationer og følelser indeholder en "kerne", som, hvis den bliver anfægtet eller benægtet af andre, vil fremkalde identitetskrisen og voldsreaktioner til forsvar af den personlige værdighed. Vi kan faktisk repræsentere identitet som et løg (metaforisk!), der består af flere mere eller mindre dybe skaller. Hvis løget ikke har nogen kerne, har det en "kim" til at overføre og reproducere sig selv... og når man skærer det, græder man! Hypotesen om, at kernen i identiteten er identiteten af værdier (i modsætning til identiteten af fakta), som Camilleri (1990a, s. 86) fremfører, kan fortsat diskuteres.

²² I artiklen "Identitet og udelukkelse" foreslog Tap fire paradokser. Senere diskussioner med forskellige målgrupper eller forskere har fået os til at tilføje yderligere to paradokser her (se TAP, 2005c, nr. 83, s. 53-78).

²³ J. P. CODOL, 1979, 1980, 1984; H. WALLON, 1963, 1976; R. ZAZZO, 1980; P. MALRIEU, 1967, 1980, 1996.

Barnet kan kun opnå sin egen identitet ved at opgive denne egocentricitet og opbygge gensidige relationer med andre. Dette er også begyndelsen på en "udvikling af systemer af relationer mellem individer og kulturelle værdier" (TAP, 2005a: 279). F.eks. kræver opbygningen af professionelle identiteter en omstrukturering af interaktionsformerne mellem mig (personlig identitet), os (som har den samme professionelle identitet) og dem (alle dem, der er forskellige fra os). Denne omstrukturering kan føre til en accentuering af *tilhørsforholdet til et professionelt "vi"* og til en lukning af dette "vi". Det tvinger os til at mindske modsætningerne mellem *mig* og *os* og til at fremhæve forskellene mellem *os* og *dem*. I tilfælde af en indsats for at åbne sig op vil der være en tendens til at vælge et bredere "vi", som sandsynligvis dækker tidligere differentierede identiteter og omfatter fagfolk, der var anderledes end os. Politisk eksempel: forskellen (med mulig modsætning) mellem franskmænd og tyskere reduceres af deres identifikation med den europæiske identitet. Fagligt eksempel: Forskellen (med eventuel modsætning) mellem ledere og ikke-lederne eller mellem sælgere og teknikere minimeres ved identifikation med virksomhedens identitet.

- **Det tredje identitetsparadoks vedrører de modstridende modaliteter mellem processen med konstans og forvaltningen af forandring.** Personlig identitet (*jeg* er *jeg*) og kollektiv identitet (*vi* er *vi*) indebærer også idéen om tidløs varighed og uden reference til forandring i løbet af livet. Men hvis subjektet (*jeg* eller *vi*) ændrer sig, bevarer det ikke desto mindre følelsen af at være det samme og sig selv i tiden (følelse af tidsmæssig og strukturel identitet). Dette er det tredje paradoks. Udtrykket identifikation er blevet foreslået for at betegne denne paradoksale konstruktion af identitet mellem bestandighed og forandring, mellem idealisering og pragmatisk re-evaluering af selvbilledet, afhængigt af situationen og samtalepartnerne (TAP, 1979).

I faglig henseende påvirkes identiteterne stærkest, når personen er tvunget til at ændre sig:

- Den pågældende skal finde et første job: han/hun skal søge en stilling, der svarer til de erhvervede færdigheder; opbygge en professionel identitet gennem tilpasning til virksomheden, til det virkelige arbejde; ud over den blotte anvendelse af det lærte skal han/hun tilpasse sig til arbejdsvilkårene og arbejdsrelationerne; og blive bevidst om sin egen og sit professions position og værdi i den interaktive kæde af job og funktioner;
- Personen skal skifte funktion eller job: ved forfremmelse eller degradering, med op- eller nedgradering, i forbindelse med accept af udfordringer eller omstrukturering af færdigheder, ved at søge ny uddannelse;
- Den pågældende er arbejdsløs; han eller hun har mistet sit job og søger et nyt: tvivl om de erhvervede færdigheder og tvivl om den tidligere faglige orientering; vanskeligheder med at håndtere det faldende selvværd, der er forbundet med det manglende arbejde; bestræbelser på at tilrettelægge et nyt realistisk fagligt projekt, eventuelt med nye anskaffelser;

- Personen går på pension og oplever denne ændring på en positiv eller negativ måde. Denne tilbagetrækning kan tilrettelægges som et brud med det tidligere arbejdsliv eller som en relativ kontinuitet med en omorganisering, der er dikteret af opretholdelsen af det givende og opgivelsen af det nedvurderende.
- **Det fjerde paradoks vedrører den modsætning, som Carmel Camilleri (1990) har foreslået, mellem ontologisk og pragmatisk²⁴ identitet.** Der er en konstant afstand mellem det, vi tror, vi er (ontologisk opfattelse), og hvordan vi faktisk er i vores daglige praksis (pragmatisk variation af vores selvbevidsthed og følelser om os selv, når vi træffer beslutninger og handler). Her finder vi, i det mindste delvist, vigtigheden og kompleksiteten af interaktionen mellem det virkelige og det ideelle selv i den dynamiske teori om selvopfattelse, som Carl Rogers (1951) præsenterede. Forbindelsen mellem personlig og professionel identitet formidles af en idealiseret opfattelse af succes (i livet eller bare i arbejdet), som formidles af konkrete personer, som man kan identificere sig med, men som subjektet låner "måltilstande" (ifølge Kelman, 1958), projekter, adfærds- eller livsstile, måder at tænke eller handle på. (i henhold til Kelmans udtryk, 1958), projekter, adfærds- eller livsstile, måder at tænke eller handle på. Her vil tre processer interagere:
 1. *Identifikation med en tredjepart*: "Jeg har brug for at *identificere mig med nogen*, som giver mig mulighed for at gøre fremskridt";
 2. *Aktiv identifikation*: "Jeg har brug for en ekstern *handlingsmodel*, som jeg kan identificere mig med eller tage til mig" (Har jeg evner? Hvis jeg ikke har dem, kan jeg så få dem?)
 3. *Idealiserende identifikation*: "Jeg har brug for et *ideal* for at konstituere mig selv som en total person (global selvrealisering, forbundet med livsprojektet, med kongruens, med at give mening til livet)".

Disse tre processer griber på en kompleks måde ind i dynamikken, både kognitiv og social, i artikulationen mellem på den ene side praksis, handlinger og på den anden side værdisystemer, forventnings-, betydnings- og legitimeringssystemer, som udgør dynamikken i personificeringen.
- **Det femte paradoks vedrører identiteten, som skiftevis kan være monodimensionel og multidimensionel.** Afhængigt af konteksten, øjeblikket eller den erfaringsmæssige fase kan personen leve med en stærk følelse af psykisk enhed eller mangfoldighed. Denne enhed eller mangfoldighed kan opleves som positiv eller negativ. Enhed kan være forbundet med sindsro eller med lidelse af de tab, som foreningen medfører. Mangfoldighed kan være et positivt resultat af åbninger og møder baseret på forståelse af, hvad der beriger anderledeshed. Men det kan også føre til en "smuldring" eller "flydendegørelse" af selvet, et tab af sammenhæng, ja, endog til en følelse af ikke-eksistens.

²⁴ TAP (2005b) tager denne modsætning op i form af ontologiske idealiseringsprocesser og pragmatisk identifikation.

- **Endelig vedrører det sjette paradoks det komplekse samspil mellem identifikation (tidsmæssig og strukturel variation af selvbilledet) og identifikationer (til personer, grupper, værdier osv.).** Identitet er konstrueret ud fra flere identifikationer, men samtidig ved subjektet, hvem det er, og hvem den anden er, selv i en identitetskrise. "Identifikation vil derfor være den proces, der muliggør oplevelsen af en "flerhed af psykiske personer", og det er også gennem [dem], at de gensidige forbindelser mellem individer og mængden konstitueres ud fra et affektivt fællesskab" (LIPIANSKY, TABOADA-LEONETTI, VASQUEZ, 1990, p.9).

VIII. Identitetsdynamikken i den professionelle verden i dag.

Renaud SAINSAULIEU bemærker betydningen af arbejdsrelationernes univers som et sted for "differentiel konstitution af individuelle identiteter" (1977, s. 335). Ifølge ham er oplevelsen af kollektivet som et felt af konfrontation og kamp, men også som et felt af møder, sejre og fiaskoer, risici og opdagelser i adgangen til autonomi, til personlig magt, som indebærer anerkendelse og selvbekræftelse, uundværlig for differentieringen og repræsentationen af sig selv som en person, som er anderledes og unik. Med andre ord vil egenskaber, både personlige og faglige, smelte sammen og artikulere sig med hinanden i arbejds- og ikke-arbejdsrelaterede relationer. Ifølge SAINSAULIEU "er det ikke nok at konstatere, at arbejdsforhold kan påvirke dybtliggende personlighedsmekanismer som f.eks. identifikation eller evnen til at differentiere. Det er stadig nødvendigt at forsøge at identificere de processer, der forklarer disse relationer mellem relationer i det sociale arbejde og personens kvalitet" (*Op. cit.*, s. 311). Ifølge ham fører social magtesløshed til tab af identitet (ikke kun faglig), og genoprettelsen af identiteten afhænger af muligheden for på den ene eller anden måde at håndtere relationelle eller organisatoriske konflikter (på eller uden for arbejdspladsen).

Det ses ofte, at "arbejdsadfærd" bliver forvekslet med "professionel" aktivitet. Børn og unge lærer imidlertid at skelne mellem arbejdsrelaterede og ikke-arbejdsrelaterede aktiviteter, og denne skelnen vil fortsætte hele livet igennem (fritidsaktiviteter, passioner, hobbyer osv.). Det kan derfor siges, at den professionelle identitet og aktivitet vil være baseret på erfaringer og implicitte teorier, der er knyttet til arbejdsadfærd. Det er rigtigt, at den personlige identitet opbygges i de tidlige år og gennem den primære socialiseringsproces (BERGER, LUCKMAN, 1966 eller tr.fr. 1986), men denne opbygning indebærer tilegnelse af færdigheder og succeser i arbejdsadfærd. Derefter vil arbejdet, først i skolen og derefter på arbejdspladsen, spille en afgørende rolle i struktureringen af den studerendes og derefter den professionelles identitet. Denne strukturering vil indebære flere ændringer, afhængigt af erfaringer og faglige ruter. Den vil blive karakteriseret som ... "en evolutionær proces [...] formet af professionelle forløb" (BOUQUET, 2006).

Uden at negligere betydningen af Sainsaulieu's bidrag foreslår vi en ny læsning af den nuværende socioprofessionelle virkelighed og dens betydning for opbygningen af den professionelle identitet. Det skal i den forbindelse erindres, at den nuværende økonomiske og sociale kontekst fortsat er præget af en alvorlig økonomisk krise, som konstant fremkalder store forandringer i forvaltningen af organisationer, i forvaltningen af arbejdspladser og på

arbejdsmarkedet (BOUTINET, 1999; ANTOINE, 1996; DUBAR, 2000; ALMEIDA et alii, 2004; ANTUNES, 2006):

Det dominerende paradigme er kendetegnet ved innovation, permanent forandring og uforudsigelighed (med al den usikkerhed, som dette uundgåeligt medfører);

De gældende virksomheders driftssystem er domineret af : 1. Globaliseringen af økonomien, 2. Udvidelsen af informationsstrømmene, 3. Den konstante udvikling af informations- og kommunikationsteknologier, 4. Fleksibilisering af produktionsmidler og arbejdsstyring.

From the point of view of ideas, we can recall this era of the "era of neoliberal triumph", where the contemporary dynamics of organisations are related to: 1. the demands of flexibility and competitiveness; 2. relocations; 3. company mergers; 4. *outsourcing*; 5. Omstrukturering og nedskæringer 5. usikkerhed på arbejdspladsen; 6. ustabilitet/prækaritet i jobbet 7. behovet for at håndtere usikkerhed.

I denne nye økonomiske orden er der en farlig stigning i arbejdsløsheden i de nationale økonomier. Arbejdsløshed er ofte forbundet med fusioner mellem store multinationale virksomheder, fabrikslukninger, udflytning af fabrikker og arbejdspladser til lande, hvor arbejdskraften er billigere (østlige og asiatiske lande), og nedskæringer (f.eks. Airbus, Alcatel, Pfizer, Bayer AG, Astra Zeneca, Daimler-Chrysler, Ford, Volkswagen, Hewlett-Packard m.fl.²⁵.) Vi oplever i øjeblikket den alvorligste økonomiske krise i moderne historie. Ifølge Den Internationale Arbejdsorganisation (ILO) berører den nuværende arbejdsløshed millioner af mennesker på verdensplan, svarende til en tredjedel af den samlede arbejdsstyrke på verdensplan. Ifølge M. CHOSSUDOVSKY (2003) er denne globale krise mere ødelæggende end den store depression i 1930'erne. "Beskæftigelseskrisen er også den subjektive krise i beskæftigelsen, som får et stigende antal personer til at nægte at bestride ethvert job, at passe ind på alle vilkår. Beskæftigelsens krise er først og fremmest en krise i dens indhold, i den massive forvandling af fagene til professioner, af sidstnævnte til erhverv med konturer, der i dag er vanskelige at identificere" (BOUTINET, 1990, s. 116). Hvis kampen i 1960'erne var bestemt af social uretfærdighed, er den i dag orienteret af kampen mod arbejdsløshed, mod usikre ansættelsesforhold og mod ustabilitet i erhvervskarrierer. Den nuværende konflikt er først og fremmest forbundet med usikkerhed, med de mange trusler mod arbejdspladserne og endog virksomhedernes overlevelse, trusler, som er dårligt defineret og ukendte i deres konturer og årsager. Hver uge annoncerer en multinational virksomhed en verdensomspændende nedskæring af arbejdsstyrken eller flytning af en fabrik fra et land til et andet. I stedet for et "relativt fast og ubevægeligt univers", et bureaukratisk og stratificeret univers (som R. Sainsaulieu fremførte for 30 år siden, 1977), står vi i dag over for et univers, der er meget lidt stratificeret, uforudsigeligt og i konstant forandring, hvor arbejdstagerne er tvunget til at konkurrere med hinanden om de eksisterende arbejdspladser.

I denne sammenhæng opstår der således en ny opfattelse af arbejdet og af sig selv i arbejdet, som er forbundet med udfordringen med at styre sig selv: "I stigende grad vil den arbejdende befolkning og størstedelen af vidensarbejderne derfor skulle styre sig selv ... Og de skal lære at udvikle sig selv" (DRUCKER, 1999). Der er således ved at blive skabt et nyt karriereperspektiv;

²⁵ Se *Visão*, nr. 731 af 8. marts 2007, s. 78 ff.

- Medarbejderne står over for en ramme, der er baseret på usikkerhed, på dybtgående og usikre forandringer. Samtidig ønsker virksomhederne imidlertid at investere i menneskelig kapital;
- Denne sammenhæng skaber et nyt karrierespæktiv og en ny repræsentation af arbejde og arbejdsliv (mobilitet mellem virksomheder, mobilitet i forbindelse med arbejdsformen);
- Overgangen fra en ramme, hvor virksomheden reelt forvaltede karriererne for sine mest værdifulde fagfolk til en ramme, hvor de samme fagfolk selv tager ansvaret for at forvalte deres egen beskæftigelsesegnethed.

Det er rigtigt, at den meget heterogene gruppe af "fag- og ledende medarbejdere" i dag fortsat er relativt privilegeret, selv om den er berørt af flere typer af fænomener, der både er til fordel og ulempe for den:

- De er blevet mangedoblet takket være demokratiseringen af uddannelsen, men samtidig er de blevet relativt devalueret;
- Deres uddannelse var fortsat meget generel (matematik, fysik, teknologi) og deres opgaver var mere koncentreret om større funktioner end om specifikke erhverv;
- Deres mobilitet mellem de vigtigste funktioner, især for at forberede dem på superlederfunktioner;
- Trods alt er der blevet skabt nye områder: personaleadministration, markedsføring, finanser;
- Forlængelse af kommandokæden, som gør ingeniører til superteknikere, der er underlagt ordrer fra oven;
- Forkortelse af karrierens længde ved at frigive de over 60-årige;
- Der er mange teknikere, som forarmer ledernes funktion, og som selv anses for at have et erhverv. Deres meget store arbejdsmarked takket være deres eksamensbeviser, deres kompetencer, deres netværk, deres evne til at skabe deres egne arbejdspladser (især inden for konsulentvirksomhed) takket være gode lønninger, som giver mulighed for en kapitalisering, der sandsynligvis kan investeres i deres egne arbejdspladser. Dette forhindrer dog ikke deres arbejdsløshed. Selv om fag- og ledende medarbejdere mister visse fordele (månedsløn, betalt ferie), er deres "faglige identitet" ikke desto mindre mindre truet i mindre grad end de øvrige medarbejders.

Den udfordring, som medarbejdere, ledere, teknikere og arbejdere står over for i dag, er forbundet med behovet for at håndtere usikkerhed og forandringer. Stillet over for denne virkelighed er de nødt til at mobilisere deres personlige ressourcer og samtidig mangedoble midlerne til at genskabe de sociale og faglige bånd, der er ved at bryde sammen, og til at

udvise solidaritet og kreativitet, især under pres fra en ledelse, der udelukkende er fokuseret på produktive resultater.

I 1960'erne havde den faglige identitet en meget stærk kollektiv dimension, men i dag er tendensen dybt individualistisk.²⁶ I denne uforudsigelige kontekst bliver kompetencebegrebet centralt for tilegnelsen af succes og for den faglige udvikling. At være kompetent er at være kvalificeret og i stand til at opfylde de krav, der følger af faglige begrænsninger. Ansvar for at forvalte sin egen karriere og sikre sin egen beskæftigelsesegnethed ville så falde ind under F&U. Det, der tidligere blev gjort af virksomhederne, bør nu gøres af de enkelte F&U'ere. Det er utvivlsomt det, som virksomhederne siger i dag. Men den økonomiske og finansielle krise og den massive stigning i arbejdsløsheden blandt fag- og universitetsansatte forhindrer dem i at opnå denne "selvforvaltning". For andre ansatte kender vi vanskelighederne med at anerkende kvalifikationer, uanset niveau. Evnen til at styre sin egen beskæftigelsesegnethed undermineres derfor.

IX. Systemet af faglige identiteter og de processer, der organiserer det.

Professionel identitet, som et system, udvikles gennem flere processer:

- **Tilknytning**, som indebærer en frivillig indmeldelse, er udtryk for en proces, der giver adgang til en socioprofessionel gruppe gennem den sociale forbindelse og gør det lettere at skabe og opretholde en følelse af tilhørsforhold og social anerkendelse. Opbygningen af identitet, som en identifikationsproces, er en proces af tilhørsforhold og relationer (DUBAR, 2002). For den professionelle betyder udviklingen af sin faglige identitet f.eks. at udvikle sit tilhørsforhold til og styrke sit medlemskab af en referencegruppe, som påvirker hans eller hendes "intuitive viden" (SAPIR, 1967), som får ham eller hende til at "begynde at tænke med andre" (HALBWACHS, 1950), og som fremmer delingen af en "fælles symbolsk kode, der understøtter forholdet mellem dens medlemmer" (PERCHERON, 1974, s. 32).
- Det er derfor hele tiden nødvendigt at **omorganisere adfærden, hvilket er** forbundet med processen med at omforme repræsentationen af sig selv som professionel. Opbygningen af lederes professionelle identitet er forbundet med udviklingen af en repræsentation af den "professionelle verden" og tilegnelsen af "værdierne i de forskellige grupper, som han/hun indgår i relationer med" (PERCHERON, 1974, s. 26). Denne repræsentation og integration af værdier afspejles i professionel adfærd og valg, der er forbundet med en "socioprofessionel kategori".
- **Kvalificering** (tildeling af en kvalifikation og anerkendelse af en kompetence) kombinerer processen med at modtage den uddannelse, der gør det muligt at blive

²⁶ Selv om fag- og personaleadministrationerne har "forhandlet" deres status kollektivt, er det sandt, at de altid har været meget individualistiske og har afvist "værktøjer" til forvaltning af arbejdsstyrken (f.eks. Hay-systemet). På den anden side var det dem, der ønskede og anvendte individualiserende politikker over for andre medarbejdere. Individualismen som ideologi bør imidlertid ikke forveksles med den individualiseringsproces, som vedrører alle sociale aktører, naturligvis i forhold til begivenheder, situationer og effektiviseringspresset i produktionen.

kvalificeret (erhvervelse af kompetencer), og også vurderingen af værdien af ens egne kompetencer og det selvværd, som disse indebærer. "Typiske identitetskonfigurationer på arbejdsområdet kan abstrakt set forbindes med privilegerede "øjeblikke" i en ideel faglig biografi: et øjeblik med identitetsopbygning, der traditionelt set svarer til den indledende erhvervsuddannelse [...], et øjeblik med identitetsfæstelse i forbindelse med indslusning og gradvis erhvervelse af kvalifikationer i faglige kanaler [...], et øjeblik med identitetsanerkendelse, der er forbundet med adgang til ansvarsområder i virksomhedens kanaler [...], et øjeblik med identitetsældning og gradvis overgang til pensionering" (DUBAR, 2002, s. 238).

Den kvalificerende identitet er også forbundet med viden, som strukturerer den professionelle identitet, fordi kvalifikationsgrundlaget er baseret på viden, viden, der er erhvervet gennem uddannelse og erfaring. Den *indlærte viden* er knyttet til teoretisk viden, teknisk information og teoretisk viden, der er afgørende for fagets uddannelse. *Konstrueret viden* er et resultat af den praktiske anvendelse af viden, der er lært og afprøvet i praksis. *Integreret viden*, der indebærer en syntese mellem teori, praksis og personlig udarbejdelse af erfaringer, resulterer i udvikling af personlige kompetencer, dvs. komponenter af selvviden, der aktualiseres i forskellige former for praksis, som fra da af bliver kreative og ikke blot gentagende.

Kompetencerne udgør et delsystem, der kan beskrives som tværgående, altid til stede og i forbindelse med de andre delsystemer. Det er et differentierende og valoriserende element i den faglige identitet, men det er tæt forbundet med de faglige udfordringer og kritiske situationer, som faget står over for og skal klare. "Det er gennem kompetencerne, at den professionelle aktivitet nu analyseres, hvilket gør dem til et instrument til at måle folks effektivitet på arbejdspladsen, og på hvilken måde de også påvirker de repræsentationer, som den enkelte person giver af sine egne handlinger. [...]. Kompetence er også en vektor for en dybtgående ændring i forholdet til arbejdet. Det er i denne forbindelse, at vi kan tale om "kompetencelogikken", som vi ser i funktion, når den kombinerer evaluering af resultater, individualisering af mobilitetskriterier og øget ansvar, og som dermed hævder at afløse "kvalifikationslogikken", der er centreret om anerkendelse af en erhvervet viden (uddannelse, eksamensbevis, erfaring) og organisering af kriterierne for klassificering" (NALLET, EVEQUOZ, 2000, s. 78).

- **Overgangen** som en forandrings- og udviklingsproces er forbundet med tilegnelsen af kompetencerne i den socioprofessionelle referencegruppe, men også med behovet for at håndtere forandringsfaser, for at kontrollere de situationer, den stress og de holdninger, der er forbundet med disse forandringsfaser. Det er en proces, der er struktureret ud fra mødet mellem den professionelle (med hans/hendes personlige historie, uddannelsesforløb og selvrepræsentation) og virkeligheden i en socioprofessionel kontekst, hvor han/hun er kaldet til at interagere med mennesker, grupper, institutioner, fremme projekter, møde udfordringer osv.
- **Værdsættelse** afspejler den opfattede følelse af kompetence og den personlige anerkendelse af ens eget værd (selvværd). Værditilvækst er en proces, der omfatter to

vektorer, der udvikler sig samtidig. På den ene side det formative og udviklende kvalifikationsforløb (kompetencer) med anerkendelse (af *sig selv* og *af andre*) af værdien af sig selv og sin viden i forbindelse med tilhørsforhold og følelsen af at være integreret i et professionelt forløb (tilhørsforhold). På den anden side struktureringen af selvværd og den interne repræsentation af ens egen værdi som fagperson, som udmønter sig i evnen til at klare udfordringerne i den faglige rute (*copingstrategi*), evnen til at tage risici og til at reagere med kvalitet og stringens på daglige faglige situationer. Selvfølgelig kan henvisningen til "udfordringer" have en ideologisk konnotation, når den bruges til at retfærdiggøre uforudsigelige hændelser eller risikable beslutninger i virksomheden. Men det har også noget at gøre med strategien om at overgå sig selv og værdsætte sig selv over for risici, som udvikles hos børn og unge uanset familiens sociale status eller hos sportsudøvere i alle aldre. På dette punkt kan vi konstatere, at der findes tre strategier, som er til stede i varierende grad, afhængigt af omstændighederne og situationen, i hver enkelt af os: den *heroiske strategi om at overgå sig selv* (intet er umuligt med et modigt hjerte!), den *dramatiske strategi* om ydre determinisme: social og kulturel (afhængigt af min oprindelse vil visse døre altid være lukkede for mig) og Amartya Sens²⁷ *strategi om muligheder*, hvor vores frihed (både positiv og negativ²⁸) er forbundet med vores adfærd. Sen's "evne" er forbundet med den frihed, som aktøren har til at leve, som han eller hun ønsker. Det vigtige er ikke de goder, han har til rådighed, men den måde, hvorpå disse goder gør det muligt for ham at *opfylde sig selv, at gennemføre det livsprojekt, han har valgt*. Sen trækker på *teorien om positiv og negativ frihed, som blev foreslået af Isaiah Berlin* (1969) og omarbejdet af *Ronald Dworkin* (1995). *Positiv frihed* repræsenterer det, som en person alt taget i betragtning er i stand til at opnå, kan opnå, uafhængigt af de begrænsninger, som andre, især institutioner, pålægger ham. Det, der interesserer Sen i den positive frihed, er rettigheder og muligheden for at omsætte dem til reelle ressourcer. *Negativ frihed* svarer kun, men det er også vigtigt (!), til fraværet af begrænsninger fra staten, institutioner, grupper eller andre mennesker. Man kunne forbinde denne (negative) frihed med frihed fra umenneskelige arbejdsvilkår eller fremmedgørende levevilkår (individuelle eller kollektive).

X. Dimensioner af professionel identitet.

Professionel identitet omfatter, som ethvert identitetssystem, tre dimensioner:

- **Kvalificerende identitet**, som omfatter kvalificering og anerkendelse.

²⁷ Sen, A.: "Rethinking Inequality". Paris, Seuil, 1992. Sen, A. *Identity and Violence*, Paris, O. Jacob, 2006. I betragtning af den måde, hvorpå Sen definerer begrebet "kapacitet", kan det ikke oversættes til hverken kapacitet eller kompetence. Ligesom Paul Ricoeur og andre oversættere oversætter vi det derfor med "evner".

Kvalifikation er forbundet med erhvervelse af kompetencer, men også med anerkendelse af at være dygtig²⁹. Anerkendelse er forbundet med andres og ens egen opfattelse af kompetence (selvevaluering). Identitet er også knyttet til den personlige vej til kompetenceudvikling, til uddannelsesforløbet og anerkendelsen af kompetencer og til hele karriereforsløbet, som afspejler denne anerkendelse fra organisationens side.

Medarbejderne generelt, og især de yngre, investerer seriøst i denne dimension af deres professionelle identitet. En ung leder, der blev interviewet, sagde: "I denne fase, i begyndelsen af min karriere, er det vigtigste for mig, hvad jeg kan lære, i form af ny viden, nye erfaringer og de udfordringer, der er forbundet med dem. Mellem hypotesen om at tjene 1.500 euro om måneden i et job, der ikke er særlig interessant og ikke særlig udfordrende med hensyn til ny viden, og hypotesen om at tjene 1.000 euro om måneden i et interessant job, hvor jeg kan lære en masse og udvikle ny viden og nye ansvarsområder, foretrækker jeg den anden hypotese. Udviklingen af nye færdigheder sammen med ny integreret viden betragtes som en investering i sig selv, som forbedrer og øger fagpersonens kvalifikationer og videnkapital.

- **Den kategoriske identitet** omfatter følelsen af at høre til, at have en adfærd, holdninger eller repræsentationer, der er i overensstemmelse med dem, der forventes i virksomheden eller af den faglige gruppe. Det er forbundet med følelsen af at blive anerkendt som tilhørende mere generelle kategorier (ledere osv.). Professionel identitet er også forbundet med tanken om en kategori af tilhørsforhold (DUBAR, 2000) og ofte med den socioprofessionelle kategori, som INSEE har konstrueret. Kategorien samler en hel række typiske aspekter af livet for et bestemt antal individer, som har noget til fælles, det Emile Durkheim kaldte "måder at gøre, føle og dømme på".
- **Integrativ identitet** er både en kognitiv og en følelsesmæssig konstruktion, der kombinerer tilhørsforhold (den proces, hvorved en person tilmelder sig og deltager i aktiviteterne i sin socioprofessionelle gruppe) og integration (mekanismerne for integrativ opbygning og engagement i en socioprofessionel gruppe eller en samfundsgruppe).

Disse dimensioner er tæt forbundet med social og erhvervsmæssig succes, som igen er forbundet med intra- og interpersonel evaluering (selvværd) og med defensive (forsvarsmekanismer) og adaptive (*coping*) mekanismer.

XI. Identitet og modeller for personlig og professionel succes.

Alle mennesker stræber efter at opnå det, der er vigtigt for dem. Det er dog ikke alle ønsker, der automatisk bliver opfyldt. Den proces, hvorved en person bliver kompetent, er forbundet

²⁹ Ricoeur tog Amartya Sen's teori om kapacitet op i P. *Les parcours de reconnaissance*, Paris, Stock, 2004. bruger dette udtryk "anerkendelse af at være i stand til" (forbundet med "evne").

med selvevaluering³⁰ og ekstern evaluering. På baggrund af *feedback* reagerer den enkelte på den måde, andre vurderer ham/hende på, og reviderer sine egne vurderinger; han/hun identificerer derefter sine svagheder og styrker. Svagheder bliver til styrker gennem selvudvikling, læring og selvkorrigerende forsøg og fejl. Men succes³¹ er ikke kun forbundet med følelsen af kompetence; den er et resultat af en syntese mellem opfattet værdi (selvværd), opfattet udfordring (kompleksitet) i forbindelse med ansvar (opgavernes art og kompleksitet), færdigheder (viden, knowhow, interpersonelle færdigheder), *håndtering* og modstandsdygtighed. Denne syntese suppleres med en vurdering af og de praktiske aspekter af at styre sin egen karriere. Men disse processer er ikke uafhængige af konteksten og arbejdsforholdene, som kan forværres så meget, at de medfører store helbredsproblemer og nogle gange endda fører til selvmord.

Dubar (2000) mener, at individet, også i sine professionelle aktiviteter, identificerer sig med idealiserede personer eller karakterer (helte, vise mænd osv.). I den nuværende sammenhæng opstår spørgsmålet om, "hvilke helte, hvilke referencemodeller de forskellige fagfolk identificerer sig med? Forestillingen om succes og professionel præstation er en individuel mental konstruktion med kollektive virkninger og interaktioner. I denne konstruktion tager den enkelte person hensyn til sine behov, sine personlige projekter, uddannelsesmæssige referencer, kvalifikationer og den kultur, som han eller hun har udviklet sig i som person. Denne mentale konstruktion har karakteristika, der er tæt forbundet med repræsentationen af sig selv som fagperson i en bestemt kontekst, en bestemt social virkelighed (virksomhed, økonomi, globalisering, krav til konkurrenceevne, ustabilitet eller usikkerhed i ansættelsen). Behovet for at håndtere usikkerhed og krav (funktion, ansvar) er direkte forbundet med de færdigheder, som den pågældende allerede har erhvervet eller hurtigt skal udvikle. Det kan virke tvivlsomt og risikabelt at foreslå en model for personlig og professionel succes. Det kan kritiseres for at være en del af en idealisering og normativ legitimeringsproces, som kan fjerne den sociale aktør fra de reelle behov for handling. Det kan imidlertid påvises, at denne idealiseringsproces i varierende grad er til stede hos alle sociale aktører, der er baseret på forskellige værdi- og trossystemer (religiøse, politiske, filosofiske osv.). Desuden interagerer denne proces med den omvendte dynamik i de pragmatiske realiseringer. I hverdagen er der en konstant vekslen mellem *idealisering af praksis* og praktisering af idealer gennem projekter, drømme og spændinger i forbindelse med realisering. Desuden vil den sociale aktør anvende *adaptiv adfærd (bio-psyko-social)*, som kan få ham til at ændre sin adfærd, sine referenceværdier og den repræsentation, han giver af sig selv i en situation. Men denne adfærd, som gør det muligt for ham at påtage sig de foreskrevne og socialt forventede identiteter, vil støde på et lige så afgørende behov for intern og ekstern værdiansættelse og *anerkendelse*.

³⁰ Nogle befolkningsgrupper har med lidt træning svært ved at tage et skridt tilbage fra sig selv og er derfor ikke i stand til at bruge deres selvvurderingsevner effektivt.

³¹ Succes afhænger naturligvis af den økonomiske og sociale kontekst og også af kompetencen hos dem, der fastsætter målene, ofte på grundlag af vilkårlige kriterier.

Disse fire processer (*idealiserings, realisering, tilpasning og anerkendelse*) spiller en vigtig rolle i opbygningen og vedligeholdelsen af professionelle identiteter og personlige identiteter.

Konklusion

I skrivende stund oplyser en AFP-meddelelse, at "socialsikringsdomstolen (TASS) i Nanterre netop har dømt Renault for "uforsvarlig skyld" i Antonio B's selvmord, en 39-årig datamatiker, der kastede sig ud fra femte sal i hovedbygningen i Renault Technocentre i Guyancourt (Yvelines) den 20. oktober 2006. Hans familie mente, at Renault ikke havde overholdt sine sikkerhedsforpligtelser, og at det professionelle stress, som den ansatte var udsat for, havde været direkte medvirkende til hans handling.

Fru B., enke efter Antonio B., sagde: "Det er en stor lettelse, det er en stor tilfredsstillelse efter mere end tre års kamp. Endelig er min mand blevet retfærdiggjort. De anerkender, hvad han led, hvad han måtte udholde på grund af Renault. Jeg håber, at dette vil være et stærkt signal til alle de virksomheder, der ofrer alt på rentabilitetens alter, og at de ansatte ved, at retfærdigheden er på deres side. Det er ikke kun de tilfælde, der får medieomtale, der er mennesker overalt, der bryder sammen. Det er et stærkt budskab at sige til dem: "løft jeres hoveder".

Rachel S., familiens advokat, sagde for sin del. "Jeg håber, at det endelig bliver accepteret, at mennesker igen skal være i centrum for alle beslutninger. Det betyder, at vi skal holde op med at påberåbe os folks sårbarhed for at forklare deres handlinger.

"Alt efter om du er stærk eller elendig, vil domstolene dømme dig hvid eller sort", skrev La Fontaine i "Les animaux malades de la peste". Heldigvis er dette ikke altid tilfældet. TASS-beslutningen ærer retfærdigheden, men den bekræfter også behovet for at afvise uretfærdighed, uanset hvor den kommer fra. Max GALLO sagde allerede i sin roman *L'oiseau des origines* (Paris, Laffont, 1974): "Det er altid afvisningen, der føder os. Jeg ønskede at gå videre i afvisningen, fordi jeg opdagede, at det er en erobring af sig selv og af den anden" (1974). Alain TOURAINE bekræftede også betydningen af modstand i og gennem sociale bevægelser: "Det er afvisningens gestus, modstandens gestus, der skaber subjektet" (1993). Det er interessant, at identitet kan hævdes gennem opposition, i det mindste for så vidt som aktøren har mulighed for at kontrollere sine følelser og bekymringer, hvor han kan leve sine konflikter uden at ødelægge sig selv, hvor han kan give sine *krav* mening uden at miste sig selv i vold, hvilket ikke altid er let i situationer med ekstrem tvang.

Vi finder her den måde, hvorpå George H. MEAD (1934, oversat fra 2006), den symbolske konstruktivismes fader, fremmaner modsætningen mellem det (spontane) "jeg" og "selvet" (konventionelle former tæt på sociale identiteter): "På visse områder kan individet hævde sig selv. Visse rettigheder anerkendes inden for (visse) grænser. Men når spændingen bliver for stor, overholdes disse grænser ikke længere, og individet hævder sig selv på en voldelig måde" (*Op.cit.* s. 269). Man kan tilføje, at *vold* kan være rettet mod andre, men også mod en selv. Det kan naturligvis være resultatet af et oprør mod uretfærdighed, foragt, andres fornægtelse af ens værdighed osv. Men det kan også være forbundet med følelsen af at være et offer. Men det kan også være forbundet med en følelse af selvoverlegenhed, som

legitimeres af det faktum, at man tilhører en formodet overlegen gruppe (racisme, sexism osv.). Men når denne følelse af overlegenhed, dette ønske om bekræftelse i gruppen "finder et funktionelt udtryk, bliver det helt legitimt". Denne kraft gør os effektive. At kunne hævde sig selv i al sin originalitet, det er det, der er ønskeligt" (*Op.cit.* s. 267). Axel HONNETH er til gengæld enig med MEAD, når han taler om, at "individualitetens potentiale frigøres gennem en forøgelse af lovmæssigt garanterede frihedsrum" (*Kampen for anerkendelse*, 2008, 102). Lad os i forbifarten bemærke forskellen til titlen på Paul Ricoeurs seneste bog: *Parcours de la reconnaissance* (2004). Honneth baserer sig på *Hegels teori om kampen for anerkendelse* (*The Phenomenology of Spirit*, 1807, nyere fransk oversættelse, 2006), mens Ricoeur udfolder de mange betydninger af anerkendelse.

SAINSAULIEU³² benytter sig også af den hegelianske dialektik om mester og slave for at forstå og forklare arbejdernes identitetsdynamik. Ifølge Hegel er det begæret efter et objekt, der er starten på den dialektik, der fører til erkendelsen af selvet. I løbet af denne begærsbevægelse mod tingen møder subjektet et andet subjekts konkurrerende begær. Der opstår så en "kamp på liv og død" mellem to absolutte begær. For at blive anerkendt må man glemme sit eget ønske om anerkendelse for at acceptere den andens ønske om at blive anerkendt. Sainsaulieu bruger denne model til at vise, at den individuelle identitetsdannelse er dybt indlejret i sociale (herunder professionelle) relationer. Det er ved at gå sejrrigt ud af denne kamp, at subjektet kan blive anerkendt (og genkende sig selv), ved at erhverve sig magtmidler, der gør det muligt for det at slippe ud af fremmedgørende positioner. "En hel sociologi om magten til at være sig selv kunne således udvikles for bedre at forstå de sociale omstændigheder for udformningen af identiteter" (1977, s. 327).

Omvendt minimeres hos Paul Ricoeur dette behov for at møde konflikter for at overvinde dem til fordel for forholdet mellem handling, rationel kapacitet og multiple erkendelser. Ifølge ham kan anerkendelsen af min identitet af mig selv eller af andre studeres ud fra en vej (sproglig, filosofisk eller psykologisk). Han foreslår en rækkefølge af de forskellige betydninger af anerkendelse: fra *anerkendelse som identifikation* (jeg genkender noget eller nogen, deres identitet) til *anerkendelse som taknemmelighed* (at være taknemmelig for den måde, jeg bliver modtaget på, at give eller modtage værdi osv.), via *selvanerkendelse* (identitetsopbygning eller -rekonstruktion, tilegnelse af evner³³) og gensidig *intersubjektiv anerkendelse* (kærlighed, retfærdighed og social agtelse)³⁴.

Når det er sagt, er det vigtigste problem forvekslingen mellem individuation³⁵ og individualisme, som den liberale kapitalisme har genvundet, og som skaber "selvmødedannelse", som Alain EHRENBURG udtrykker det (1998), hvor depressionen opstår som følge af institutionelle eller relationelle begrænsninger som følge af et generelt pres for at opnå selvrealisering (som er blevet en ideologi). Denne forbindelse mellem

³² I Sainsaulieu (1977), se hele kapitel 8 (kollektive identiteter og selverkendelse på arbejdspladsen, s. 302-343), men især hans "rereading of the Hegelian scheme of self-recognition", s. 319 ff,

³³ Ricoeur trækker faktisk på Amartya Sen, ligesom vi selv gør det her, idet vi tager hensyn til teorien om "kapaciteter".

³⁴ Ricoeur låner udtrykkeligt denne trilogi fra Honneth (2004, s. 295).

sundhed på arbejdspladsen og grænserne for succesideologien kan f.eks. ses i analysen af Axel Honneths³⁶ "Kapitalisme og selvrealisering: individuationens paradokser". I forlængelse af Simmel (1983) nævner han, at individuationsbegrebet gælder for fire forskellige fænomener: 1. individualiseringen af de personlige veje; 2. aktørernes stigende isolation (i et samfund af foragt eller ligegyldighed); 3. den øgede evne til refleksion; 4. den øgede evne til at tænke sig om. Bekræftelse af større autenticitet (2006, s.308).

Vi kan derfor se, at individuationen, som normalt er forbundet med subjektivering, individualisering af individet og opbygningen af dets personlige identitet, konstant næres af modstridende identifikationer, som i første omgang antages for at optimere erfaringerne, men som subjektet derefter må opgive for fortsat at føle sig selv eller for at genstarte et projekt, der tvinger det til at transformere sig for at blive andet.

I den nuværende krisesituation, som sandsynligvis vil vare ved, kan vi ikke "nøjes med en manikæisk diskurs, hvor "de onde" ville gøre alt for at monopolisere rigdommen, mens "de gode" systematisk ville blive berøvet, eller hvor "de dovne, udsvævende skurke" kun ville få, hvad de fortjener, mens de "modige arbejdere" ville blive belønnet for deres indsats" (Vincent de GAULEJAC og Isabel TABOADA-LEONETTI, 1994, s. 112). Det er derfor vigtigt at tage afstand fra stigmatiserende udtalelser. Vi har set, hvordan identitetsprocesserne konstant er invaderet af paradoksale, men nødvendige modsætninger, der styrer vores livsførelse.³⁷

Bibliografi.

ALMEIDA, P., Rebelo, G., *A era da competência, um novo paradigma para a Gestão de Recursos Humanos e Direito do Trabalho* Lisboa, Editora RH, 2004,

ANTOINE, J. *Valeurs de Société et Stratégies des Entreprises*, Paris, Presse Universitaire de France, 1996,

ANTUNES, S., Personalidade e sucesso profissional, i *Emprego e Carreiras* suplemento do Semanário Expresso, Novembro, Lisboa, 2006, (s.8-9), 2006,

BEAUVOIS Jean-Léon. *Den daglige psykologi*. Paris, Presses Universitaires de France, 1984,

BELLIER Suzanne *Le savoir-être dans l'entreprise. Utilité en gestion des ressources humaines*; Paris, Vuibert, 2004,

BERGER Peter, LUCKMANN Thomas - *The Social Construction of Reality*; London, Doubleday, 1966; *La construction sociale de la réalité*; Paris, Méridiens Klincksieck, 1986,

,
BERLIN, Isaiah *Four essays on liberty*, 2. udgave, London, Oxford University Press, 1969,

³⁶ Honneth, 2006, s. 305 - 323.

³⁷ Ifølge Honneth, baseret på Anthony GIDDENS (1987), er en modsigelse paradoks, når sandsynligheden for, at en hensigt bliver realiseret, faktisk reduceres gennem den tilsigtede realisering af denne hensigt (2006, s. 286-287).

- BETTELHEIM, Bruno - "Individuel adfærd og masseadfærd i ekstreme situationer. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38, pp.417-452,
- BETTELHEIM, Bruno - *At overleve*, Paris, Laffont, 1979,
- BOUQUET Brigitte - "Professionel identitet"; i BARREYRE J.-Y., BOUQUET B. (Direktører) - *Nouveau dictionnaire critique d'action sociale*; Paris, Bayard, 2006,
- BOUTINET Jean-Pierre *L'anthropologie du projet*, Paris PUF, 1990,
- BRUNER Jérôme S., TAGIURI, Renato The perception of people, i G. Lindzey (red.), *Handbook of social psychology*, vol. 2, Cambridge, Addison Wesley, 1954. S. 634-654,
- CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle og VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990a, 232 s. (Coll. Psychologie d'aujourd'hui),
- CAMILLERI Carmel " Identité et gestion de la disparité culturelle : essai d'une typologie " i CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle et VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990a, 232 s. (Coll. Psychologie d'aujourd'hui). 1990b, s. 85 - 110,
- CASTEL Robert - "De l'indigence à l'exclusion : la désaffiliation"; i DONZELOT Jacques - *Face à l'exclusion. Le modèle français*; Paris, Editions Esprit, 1991,
- CAUSER, Jean-Yves, DURAND Jean Pierre & William GASPARINI *Les identités au travail. Analyse et controverses*. Toulouse, Octares, 2009,
- CHEVRIER J., FORTIN G., LEBLANC R., THEBERGE M. - "La construction du style d'apprentissage"; i *Éducation et francophonie. Revue scientifique virtuelle*, 2000, XXVIII (1) (Jf. på internettet: <http://www.acelf.ca/revue>),
- CHOSSUDOVSKY M. - *A Globalização da Pobreza e a Nova Ordem Mundial*; Lisboa, Editorial Caminho, 2003,
- CLOUTIER Richard, GOSSELIN Pierre, TAP Pierre - *Psychologie de l'enfant* ; 2e édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005,
- CODOL Jean-Pierre - *Lignende og forskellige. Recherche sur la quête de la similitude et de la différence sociale* ; Aix-en-Provence, Université de Provence, 1979 (Thèse d'Etat),
- CODOL Jean-Pierre - " La quête de la similitude et de la différenciation sociale. Une approche cognitive du sentiment d'identité"; i TAP Pierre - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, s. 162-181,

- CODOL Jean-Pierre - "Social differentiering og ikke-differentiering"; i TAJFEL H. (dir.) - *The Social Dimension*; Cambridge/Paris, Cambridge University Press/Maison des Sciences de l'Homme, 1984,
- CRENNER Emmanuelle " Être retraité : hvilken identitet efter arbejdet? *Économie et statistique*, nr. 393 - 394, 2006, s. 41 - 60,
- DESROSIERES Alain, GOY A., THEVENOT Laurent - "L'identité sociale dans le travail statistique. La nouvelle nomenclature des professions et catégories socioprofessionnelles"; i *Économie et Statistique*, nr. 152, februar 1983, s. 55-81,
- DORON Roland og PAROT Françoise *Dictionnaire de Psychologie*, Paris, PUF, 1990,
- DRUCKER Peter - *Management Challenges for the 21st Century*; New York, Harper Collins Publishers Inc, 1999,
- DUBAR Claude - *La socialisation* ; Paris, Armand Colin, 1991 ; 2. udgave, 2002,
- DUBAR Claude - *La crise des identités. L'interprétation d'une mutation* ; Paris, PUF, 2000,
- DWORKIN, Ronald *Tager rettigheder alvorligt*. Paris, PUF, 1995,
- EHRENBERG Alain - *La fatigue d'être soi, Dépression et Société* Paris, Odile Jacob, 1998,
- ERIKSON Erik H. - *Childhood and society*; York, Norton, 1950, (8) (tr.fr. *Enfance et société*, 1950 Neuchâtel, D & N.),
- ERIKSON Erik H., NASS Joseph (oversat), LOUIS-COMBET Claude (oversat) - *Ungdomsårene og kriserne: en søgen efter identitet*; Paris, Flammarion, 1972, 348 sider. (Coll. Champs, nr. 60),
- ESPARBÉS-PISTRE Sylvie, SORDES-ADER Florence og TAP Pierre - "Stratégies de personnalisation et appropriation des compétences à l'adolescence: différences entre garçons et filles"; i LESCARRET O. LEONARDIS M. (de) (Eds.) - *Séparation des sexes et compétences*; Paris, L'Harmattan, 1996, s. 247-277,
- GAULEJAC Vincent de og TABOADA-LEONETTI Isabel *La lutte des places; Insertion et désinsertion*, Paris, Ed. de l'Épi, 1994,
- GAULLIER Xavier "Emploi, retraites et cycles de vie. *Retraite et Société*, nr. 37, Paris, La Documentation Française, 2002, s. 166 - 207,
- GAULLIER Xavier *Le temps des retraites. De ændringer i lønmodtagerforeningen*. Paris, Seuil, 2003,
- GIDENS Anthony *Samfundets forfatning. Elementer af en teori om strukturering*. Paris, PUF, 1987,
- HALBWACHS Maurice *La mémoire collective*, Paris, PUF, 1950,

HEGEL Georg W.F. *Phænomenologi om ånden* (originalversion, 1807) Paris, Vrin (oversættelse af B. Bourgeois), 2006,

HONESS Terry M., YARDLEY, Krysia, *Self and Identity: Perspectives across the Lifespan (Selv og identitet: perspektiver på tværs af hele livet)*. London og New York, Routledge & Kegan Paul, 1987. (Se også Amazon Kindle Edition, 2007),

HONNETH Axel *Samfundet af foragt. På vej mod en ny kritisk teori*. Paris, La Découverte, 2006a,

HONNETH Axel " L'autonomie décentrée " i F. Gaillard, J. Poulain og R. Schusterman *La modernité en questions. Fra Richard Rorty til Jürgen Habermas*. Paris, Cerf, 2006b,

HONNETH Axel *La lutte pour la reconnaissance*, Paris, Cerf, 2008,

HUTEAU Michel - *Kognition og personlighed. La dépendance-indépendance à l'égard du champ* ; Paris, Laboratoire de Psychologie différentielle, 1981, (Afhandling),

HUTEAU Michel. - *Les conceptions cognitives de la personnalité*; Paris, PUF, 1985,

HUTEAU Michel - *Kognitiv stil og personlighed. La dépendance-indépendance à l'égard du champ* ; Lille, Presses universitaires de Lille, 1987,

JANET Pierre *L'évolution psychologique de la personnalité*. (1929) Komplet redegørelse for de forelæsninger, der blev holdt i 1929 på Collège de France, efter stenografiske noter revideret af Miron Esptein. Bog til download! 1. udgave: Paris, Éditions Chahine, 1929. Genudgave af teksten: Paris: La Société Pierre Janet med bistand fra CNRS, 1984, 327 s. ,

KELMAN, Herbert C. "Overholdelse, identifikation og internalisering: Tre processer for holdningsændringer". *Journal of Conflict Resolution*, 2, nr. 1 (1958): 51-60,

KOGAN N *Cognitive Styles in Infancy and Early Childhood*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1976,

KOLB David A. *Erfaringsbaseret læring. Experience as the Source of Learning and Development*; Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall, 1984,

LAGACHE Daniel " La psychologie : conduite, personnalité, groupe " i Coll. *Somme de médecine contemporaine*. Paris, Edition Médicale, 1951,

LEBOVICI Serge - "Le psychanalyste et l'étude des interactions précoces"; i *Revue française de Psychanalyse*, 1985, bind 49, s. 1307-1329,

L'ECUYER René - *Le concept de soi* ; Paris, PUF, 1978,

L'ECUYER René - "Les transformations de l'identité personnelle à travers l'évolution du concept de soi chez les adultes et les personnes âgées"; i TAP Pierre (Editor) - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, pp. 53-60,

- L'ECUYER René - "The development of self-concept through the life span" i LYNCH M. D., NOREM-HEBEISEN A. A., GERGEN K. J. (Redaktører) - *Selvopfattelse. Advances in theory and research*; Cambridge (Massachusetts), Ballinger, 1981, pp. 200-218,
- L'ECUYER René - *Le développement du concept de soi, de l'enfance à la vieillesse*; Montréal, Presses Universitaires de Montréal, 1994,
- LEHALLE Henri - *Psychologie des adolescents* ; Paris, PUF, 1995,
- LEYENS Jacques Philippe *Sommes-nous tous des psychologues ?* Bruxelles, Mardaga, 1983,
- LEYENS Jacques Philippe, BEAUVOIS Jean Léon *Socialpsykologi. L'ère de la cognition*, tome 3, Presses Universitaires de Grenoble, 1997,
- LIPIANSKY Edmond-Marc - " Identité subjective et interaction " ; i CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle et VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990, (Coll. Psychologie d'aujourd'hui) pp. 173 - 211,
- LIPIANSKY, Edmond-Marc, TABOADA-LEONETTI Isabelle, VASQUEZ Ana, "Introduction à la Problématique de l'identité"; i CAMILLERI Carmel, KASTERSZTEIN Joseph, LIPIANSKY Edmond-Marc, MALEWSKA-PEYRE Hanna, TABOADA-LEONETTI Isabelle og VASQUEZ Ana *Stratégies identitaires* ; Paris, PUF, 1990, (Coll. Psychologie d'aujourd'hui) pp. 7-26,
- LORENZI-CIOLDI Fabio - "Discrimination between self and others and social categorisation"; i *Revue internationale de Psychologie sociale*, specialnummer *Dynamique personnelle et identités sociales*, Toulouse, Privat, 1988, nr. 2, s. 239 - 256,
- MALEWSKA-PEYRE Hanna, TAP Pierre (Eds.) - *La socialisation de l'enfance à l'adolescence* ; Paris, PUF, 1991,
- MALRIEU Philippe - *Les émotions et la personnalité de l'enfant* ; Paris, Vrin, 1967,
- MALRIEU Philippe - " Genèse des conduites d'identité " ; i Pierre TAP (Redaktør) - *Identité individuelle et personnalisation* ; Toulouse, Privat, 1980 ; 2. udgave, 1986, s. 39-51 (Coll. Sciences de l'homme),
- MALRIEU Philippe - " Milieux sociaux et genèse de la personne " ; i *Enfance*, specialnummer *Hommages à René Zazzo*, 1996, nr. 2, s. 134-142,
- MALRIEU Philippe - *La construction du sens dans les dires autobiographiques*. Toulouse, Erès, 2003,
- MARCIA, James E. "Identity and Self-Development" I Richard Lerner, Anne Peterson og Jeanne Brooks-Gunn eds. *Encyklopædi om ungdomsårene* (bd. 1). New York: Garland, 1991,

- MASSONNAT Jean, PERRON Jacques. - Pour une approche multidimensionnelle de l'identité de la personne" *Psychologie française*, 1990, bind 35, nr. 1, s. 7-15,
- MEAD Georges H. - *Sind, selv og samfund fra en social behaviorists synspunkt*, (1. udgave 1934); *Sindet, selvet og samfundet*. Paris, PUF, Le lien social, 434 s., 2006,
- MONTEFIORE Alan "Personlig identitet og kulturel identitet" i F. Gaillard, J. Poulain og R. Schusterman *La modernité en questions. Fra Richard Rorty til Jürgen Habermas*. Paris, Cerf, 2006, s. 211-229,
- MUSSEN Paul - "La formation de l'identité"; i TAP Pierre (Redaktør) - *Identité individuelle et personnalisation*; Toulouse, Privat, 1980, s. 12-21,
- NALLET F., EVEQUOZ G. - "Compétence et orientation professionnelle"; i BELLIER Suzanne (Editor) - *Compétences en action*; Paris, Editions Liaisons, 2000,
- OUBRAYRIE Nathalie, SAFONT Claire, TAP Pierre - " Identité personnelle et intelligence sociale. A propos de l'estime de soi sociale"; i *Cahiers internationaux de Psychologie sociale*, Liège, 1991, nr. 9-10, s. 63-76,
- PERCHERON Annie - *L'univers politique des enfants* ; Paris, Fondation Nationale des Sciences Politiques/Armand Colin, 1974,
- PINOL-DOURIEZ Monique - *Bébé agi - bébé actif. Symbolets fremkomst i den interaktionelle økonomi*; Paris, PUF, 1984,
- RAWLS John *Théorie de la Justice* Paris, Seuil, Points, 2009,
- RASMUSSEN David "Gentænkning af subjektivitet. Narrativ identitet og selvet" i F. Gaillard, J. Poulain og R. Schusterman *La modernité en questions. Fra Richard Rorty til Jürgen Habermas*. Paris, Cerf, 2006, s. 253 -263,
- RICOEUR Paul *Parcours de la reconnaissance. Tre studier* Paris, Stock/Gallimard, folio Essais, 2004,
- RICOEUR Paul *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil Points Essais, 1990,
- ROGERS Carl Ransom - *The client-centered Therapy*; Boston, Houghton Mifflin, 1951,
- SAINSAULIEU Renaud - *L'identité au travail* ; Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977 ; 3. udgave,
- SEN Amartya, *Identitet og vold. Skæbnens illusioner*. Paris, Odile Jacob, 2006,
- SEN Amartya, *Rethinking Inequality* Paris, Seuil, 1992,

- SIMMEL Georg "Individualismus", i *Schriften zur Sociologie. Eine Auswahl*, Frankfurt, 1983, s. 267 - 274. (citeret af Honneth, 2004),
- SORDES Florence, Esparbès Sylvie, Tap Pierre " Contrôle de soi et stratégies de développement : le coping en question ". *Psykologi og uddannelse (den franske sammenslutning af skolepsykologer)*, 16, 81-96. (Tilgængelig på www.pierretap.com dokument nr. 112),
- TAP Pierre Relations interpersonnelles et genèse de l'identité *Annales de l'UTM. Homo XVIII*, 7-43, 1979 (tilgængelig på www.pierretap.com dokument nr. 30),
- TAP Pierre (Redaktør) - *Identité individuelle et personnalisation* ; Toulouse, Privat, 1980a ; 2. udgave, 1986, 490 s. (Coll. Sciences de l'homme), (delvist tilgængelig www.pierretap.com, dokument nr. 34/34b),
- TAP Pierre (Redaktør) - *Identités collectives et changements sociaux* ; Toulouse, Privat, 1980b ; 2. udgave, 1986, 490 s. (Coll. Sciences de l'homme). (Delvist tilgængelig på www.pierretap.com, dokument nr. 35/35b),
- TAP Pierre - *La Société Pygmalion ? Intégration sociale et réalisation de la personne* ; Paris, Dunod, 1988, 263 s. (Coll. Organisation et sciences humaines). (delvist tilgængelig www.pierretap.com dokument nr. 80),
- TAP Pierre - "Personnalisation et conflits d'identité à l'adolescence"; i *Aprendizagem / Desenvolvimento: Revista internacional*; Lissabon, Institut Piaget, nr. 10, 1990, s. 77-84, (tilgængelig på www.pierretap.com dokument nr. 93),
- TAP Pierre - "Socialisation et construction de l'identité personnelle"; i Hanna MALEWSKA-PEYRE H., Pierre TAP (Eds.) - *La socialisation de l'enfance à l'adolescence*; Paris, PUF, 1991, s. 49-73, (tilgængelig på www.pierretap.com dokument nr. 100),
- TAP Pierre, Esparbès Sylvie, Fsihan Hocine, Sordes-Ader Florence "Coping strategies and social desirability" Lissabon, *Aprendizagem Desenvolvimento*, Instituto Piaget, vol. IV, nr. 15-16, s. 165-173, 1995 (tilgængelig på www.pierretap.com dokument nr. 126),
- TAP Pierre, Esparbès Sylvie, Sordes-Ader Florence " Identité et strategies de personnalisation " *Bulletin de Psychologie*, 428, L, pp. 185 - 196, 1998 (tilgængelig på www.pierretap.com dokument nr. 166),
- TAP, Pierre, VINAY, Aubeline - "Dynamique des relations familiales et développement personnel à l'adolescence" i J.P.Pourtois et H. Desmet *Parent éducateur Paris*, PUF2000, s. 87 - 157,
- TAP Pierre - "Enfance et Identité sexuée" i Richard CLOUTIER, Pierre GOSSELIN, Pierre TAP - *Psychologie de l'enfant* ; 2° édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005, Chapitre 10, (pp. 277- 298 + corrigés 265 - 268 + bibliografi). 2005a,

TAP Pierre - " La construction de l'identité personnelle chez l'enfant " i Richard CLOUTIER, Pierre GOSSELIN P., Pierre TAP - *Psychologie de l'enfant* ; 2° édition, Montréal, Gaëtan Morin Éditeur, 2005, Chapitre 11, pp. 299 - 322 + corrigés 468 - 470 + bibliographie. 2005b,

TAP Pierre - "Identitet og udelukkelse", i *Connexions*, nr. 83, 2005c, s. 53-78,

TAP Pierre - "Identitet"; i Jean Yves Barreyre, Brigitte Bouquet, André Chantreau, Pierre Lassus *Dictionnaire critique de l'action sociale*; Paris, Bayard Edition 1996, s. 192-194. Genoptrykt og revideret i Jean-Yves Barreyre og Brigitte Bouquet *Nouveau dictionnaire critique d'action sociale*; Paris, Bayard, 2006, s. 293 - 295,

TAP Pierre, ESPARBES-PISTRE Sylvie, SORDES-ADER Florence - " Identité et strategies de personnalisation " ; i *Bulletin de Psychologie*, tome 50, n° 428, 1997, s. 185-196. (tilgængelig på www.pierretap.com dokument nr. 166),

TAP Pierre, ROUDES Rolande, ANTUNES Samuel - "La dynamique personnelle et les identités professionnelles, en situation de changement" AFPA/INOIP, Lille (på vej, 2010),

VANDENPLAS-HOLPER Christiane - *Psykologisk udvikling i voksenalderen og i alderdommen. Maturité et Sagesse*. Paris, PUF (Pédagogie d'aujourd'hui), 289 s., 1998,

WALLON Henri - "Psykologiens mål og metoder" *Childhood*, 1-2, 1963, s. 5 - 71,

WALLON Henri - "Psychologie et éducation de l'enfance" *Enfance*, n^o spécial, 1976 pp. 3-433,

WITKIN H. A., GOODENOUGH D. R. - "Cognitive styles: Essence and origins" *Psychological Issues*, Monograph No. 51, 1981,

ZAZZO René - 1980 " Les dialectiques originelles de l'identité " i Pierre TAP (direktør) *Identité individuelle et personnalisation*, Toulouse, Privat, s. 207 - 218.

=====